

Vrouwen op weg naar gelijkheid

De invloed van educatie, werk en organisatie op genderverhoudingen in
Santiago Atitlán

Ellen Bergers

Vrouwen op weg naar gelijkheid

De invloed van educatie, werk en organisatie op genderverhoudingen in
Santiago Atitlán

Bachelorscriptie 2010

Ellen Bergers

3229912

E.A.G.C.Bergers@students.uu.nl

Begeleiding: Marike van Gijssel

Universiteit Utrecht

Inhoud

Inleiding	4
Hoofdstuk 1 Theoretisch Kader	8
1.1 Gender als sociaal construct	8
1.1.1 Verschil/Gelijkheidsdebat	9
1.1.2 Privé en publiek domein	10
1.1.3 Intersectionaliteit	11
1.2 Gender en Macht	11
1.3 Agency en Empowerment	12
Hoofdstuk 2 Context van het Onderzoek	15
2.1 Genderverhoudingen in Latijns-Amerika	15
2.2 Maya's, genderverhoudingen, arbeid en educatie in Guatemala	17
2.3 Santiago Atitlán	20
Hoofdstuk 3 Educatie en Werk	22
3.1 Educatie en werk in Santiago Atitlán	22
3.2 Het belang van werk en educatie	26
Hoofdstuk 4 Organisatie	30
4.1 Vrouwenorganisaties in Santiago Atitlán	30
4.2 Politiek en Organisatie	32
4.3 Iik'-Luna, Asociación de Mujeres de Desarrollo Integral	33
Hoofdstuk 5 Sociale Relaties	38
5.1 Vrouwen binnen de gemeenschap en de familie	38
5.2 Liefde	41
Conclusie	45
Bibliografie	49
Bijlage 1 Reflectieverslag	52
Bijlage 2 Samenvatting in het Spaans	54

Inleiding

“Mijn positie als vrouw is beter dan die van mijn moeder, want ik heb de kans om te studeren en te werken, en mijn moeder had die kans niet. En mijn kinderen zullen later weer een beter positie hebben dan ik, dan hebben nog meer mensen gestudeerd en worden vrouwen nog meer gewaardeerd. Ja, ik denk dat het leven voor vrouwen steeds beter wordt.” Ana, 25 jaar, maestra in Santiago Atitlán

Deze scriptie zal gaan over hoe toegang van Maya vrouwen in Guatemala tot educatie, werk en organisaties plaatsvindt door sociale veranderingen binnen hun gemeenschap, en hoe deze verandering in de levens van deze vrouwen van invloed is op genderverhoudingen binnen de gemeenschap, de familie, verkeringsperiodes en het huwelijk.

Gender is een sociale constructie van mannelijkheid en vrouwelijkheid, die varieert naar plaats en tijd (Stromquist en Fischman 2009: 463). Wanneer grote, fundamentele sociale en economische veranderingen in een samenleving plaatsvinden heeft dit dan ook invloed op bestaande genderverhoudingen. Een dergelijke verandering in genderverhoudingen kan plaatsvinden door de *empowerment* van vrouwen. Inglis (1997) stelt dat *empowerment* inhoudt dat mensen capaciteiten ontwikkelen die hen in staat stellen succesvol te handelen binnen bestaande systemen en structuren van macht. *Empowerment* van vrouwen leidt dus tot het uitdagen van patriarchale familierelaties die gestoeld zijn op de bevoorrechte positie van mannen. Dit is echter alleen mogelijk als vrouwen meer *agency* verkrijgen, wat inhoudt dat zij in staat zijn hun culturele identiteiten te vormen en veranderen (Kottak 2006: 51). Middelen om *empowerment* en *agency* van vrouwen te stimuleren zijn educatie, werk en organisatie. Wanneer vrouwen toegang krijgen tot educatie kunnen zij zichzelf beter ontwikkelen en worden zij zich meer bewust van hun plaats in de maatschappij, waardoor zij minder afhankelijk zijn van hun man, aldus Carter (2004: 646). Wanneer vrouwen toegang krijgen tot betaald werk zijn zij ook op economisch gebied minder afhankelijk van hun man en krijgen hierdoor meer macht binnen het huishouden (Chant 2002: 549-550). Tenslotte leidt het zich organiseren tot het collectief nastreven van gezamenlijke doelen. Educatie, werk en organisatie zijn daardoor van invloed op veranderingen in relaties tussen mannen en vrouwen.

In literatuur over Latijns-Amerika worden noties van macht vaak gekoppeld aan mannelijkheid (Melhuus, Stølen 1996: 240), en is *machismo* een zeer belangrijk fenomeen. *Machismo* is volgens Hardin (2002) een stereotype Latijns-Amerikaanse mannelijkheid die

wordt gekarakteriseerd door een openlijke en actieve heteroseksualiteit, moed die vaak overgaat in agressie en onderlinge verbondenheid tussen mannen. Naast *machismo* is een patriarchaal familiemodel ook kenmerkend voor discoursen over Latijns-Amerika. Vanuit dit model zijn mannen de voornaamste kostwinners, terwijl vrouwen zich bekommeren om het huishouden en financieel afhankelijk van hun man zijn. Dit betekent dat mannen zich in de publieke sfeer bewegen, terwijl het leven van vrouwen zich voornamelijk in de private sfeer afspeelt. Voor het grootste gedeelte van de twintigste eeuw is deze visie dominant geweest, maar tegenwoordig is deze niet meer houdbaar (Chant 2002: 549). Dit heeft te maken met de gestegen vrouwelijke arbeidsparticipatie die geleid heeft tot gedestabiliseerde traditionele genderverhoudingen. Daarnaast speelt educatie ook een belangrijke rol. Educatie beïnvloedt namelijk heersende ideeën op het gebied van gender en daarom wordt een toegenomen toegang tot formele educatie voor vrouwen gezien als een zeer belangrijke stap voor het veranderen van de heersende systemen van genderongelijkheid (Salyers Bull 1998: 24-25).

In Guatemala is naast genderongelijkheid ook etnische ongelijkheid een belangrijk gegeven. Guatemala is grofweg verdeeld in de etnische groepen Maya en Ladino, die in maatschappelijke positie erg van elkaar verschillen. Maya's vormen een gemarginaliseerde groep en wonen in overwegend arme gebieden. Hierdoor krijgen Maya vrouwen zowel met etnische als genderongelijkheid te maken (Brinton Lykes 1999: 215). Sinds de vredesakkoorden in 1996 wordt er echter wel op een aantal manieren gewerkt aan het beëindigen van de discriminatie van Maya's, door bijvoorbeeld het oprichten van projecten en scholen in rurale gebieden, waar veel Maya's wonen. Daarnaast werken tegenwoordig steeds meer vrouwen buitenshuis. Deze veranderingen willen echter niet altijd zeggen dat vrouwen daardoor meer vrijheid en zeggenschap over zichzelf krijgen, omdat de waardigheid van Maya's door henzelf vaak afgemeten wordt aan de seksuele eer van Maya vrouwen (Kray 2007), en zij daarom vaak streng in de gaten gehouden worden.

Ik heb ervoor gekozen mijn onderzoek aan de hand van bovenstaand theoretisch debat uit te voeren in het Guatemalteekse dorp Santiago Atitlán. Santiago Atitlán is een groot dorp aan het meer van Atitlán en de bevolking van dit dorp is overwegend Maya. Aangezien er in de laatste jaren steeds meer scholen zijn opgericht waar zowel jongens als meiden naartoe gaan, waaronder een lerarenopleiding die met name bij meiden heel populair is, is dit dorp erg geschikt voor mijn onderzoek. Mijn doelstelling voor het onderzoek was inzicht krijgen in lokale veranderingen in genderverhoudingen met betrekking tot toegang tot de publieke sfeer voor vrouwen en de vergroting van kennis en bewustwording van vrouwen. De vraagstelling

die ik in deze scriptie zal beantwoorden luidt: Wat is de invloed van educatie, werk en organisatie op veranderende genderverhoudingen in Santiago Atitlán?

Ik heb mijn onderzoek uitgevoerd in de periode van 1 maart tot 25 april 2010. Omdat ik etniciteit niet als variabele wilde opnemen in mijn onderzoek heb ik ervoor gekozen alleen Maya's als onderzoeksgroep te nemen. Ik heb voor deze groep gekozen omdat zij een gemarginaliseerde positie hebben in Guatemala en minder toegang tot sociale voorzieningen zoals educatie hebben dan hun Ladino landgenoten. Ik vind het interessant om onderzoek te hebben gedaan binnen een etnische groep die al voor zeer lange tijd de gevolgen ondervindt van discriminatie en armoede, om te zien in hoeverre educatie en betaalde arbeid al toegankelijk is voor vrouwen uit deze groep, en in hoeverre traditionele genderverhoudingen al zijn veranderd door sociale veranderingen in de maatschappij. Santiago was een erg geschikte plaats voor mijn onderzoek, omdat de bevolking grotendeels uit Maya's bestaat en mijn onderzoeksgroep dus goed vertegenwoordigd was.

Als onderzoeksmethoden heb ik voornamelijk gebruik gemaakt van interviews, waarvan ik er zestien gedaan heb met vrouwen van verschillende leeftijden en verschillende mogelijkheden tot educatie en werk. Daarnaast heb ik veel geobserveerd in en rondom het park, dat als centrum van het dorp gezien kan worden, en informele gesprekken gevoerd met veel mensen uit het dorp. Tenslotte heb ik ook de methode participerende observatie toegepast tijdens mijn onderzoek, door aanwezig te zijn bij een vergadering van de gemeentelijke vrouwenafdeling en tijdens een les op een onderwijsinstituut voor oudere leerlingen, maar voornamelijk binnen één organisatie die mij een kijkje gaf in haar doelen en werkwijze. Deze methode heb ik gebruikt om in contact te komen met vrouwen, maar ook om een beeld te krijgen van hoe het eraan toegaat op een school in Santiago Atitlán en de manier waarop vrouwen zich organiseren. Door herhaaldelijk aanwezig te zijn bij de organisatie werd ik een bekende voor de leden en bouwde ik een vertrouwensband op met de oprichtsters, die mij niet alleen hielp om meer informatie te verzamelen, maar ook zorgde voor een sterker gevoel van betrokkenheid bij deze vrouwen en hun werk.

Ik zal deze scriptie beginnen met een theoretisch kader dat ingaat op de belangrijkste begrippen en theorieën met betrekking tot mijn onderzoek. In dit kader zal ik het concept gender uiteenzetten en dit concept verbinden met concepten als macht, *agency* en *empowerment*. Vervolgens zal ik educatie en organisatie uitleggen als middelen om *agency* en *empowerment* te bereiken. In het volgende hoofdstuk zal ik mij richten op de context, Latijns-Amerika. Hierbij zal ik eerst genderverhoudingen in Latijns-Amerika bespreken, waarbij ik focus op traditionele rolverdelingen en verschuivingen hierin, en daarna ingaan op Maya's als

etnische groep in Guatemala, genderverhoudingen binnen deze groep en educatie en werk van Maya vrouwen in de laatste decennia. Ik zal mijn contexthoofdstuk afsluiten met een schets van educatie en inkomensverwerving in Santiago Atitlán. In de drie daaropvolgende hoofdstukken zal ik mijn empirische bevindingen uiteenzetten aan de hand van verschillende thema's en deze bevindingen koppelen aan theorieën uit mijn eerste en tweede hoofdstuk. In hoofdstuk 3 zal ik de huidige situatie in het dorp met betrekking tot educatie en werk voor vrouwen bespreken, waarna ik een beeld schets van de ideeën van vrouwen over het belang hiervan. Vervolgens zal ik in hoofdstuk 4 ingaan op vrouwenorganisaties in Santiago en participatie in deze organisaties, waarna ik de samenhang tussen politiek en organisaties weergeef en ten slotte één organisatie als voorbeeld neem die zich op verschillende gebieden inzet voor vrouwen in het dorp. Mijn laatste empirische hoofdstuk zal gaan over sociale relaties. In dit hoofdstuk zal ik laten zien hoe vrouwen in het dorp denken over verhoudingen tussen mannen en vrouwen op gemeenschapsniveau, binnen de familie, tijdens de verkeringsperiode en later binnen het huwelijk. Daarna zal ik in mijn conclusie een antwoord geven op mijn eerder genoemde vraagstelling en deze uitwerken aan de hand van een koppeling tussen theorie en empirie, en ten slotte schrijf ik in bijlage 1 een reflectie op mijn onderzoek, en in bijlage 2 een samenvatting in het Spaans.

Hoofdstuk 1 Theoretische Onderbouwing

1.1 Gender als sociaal construct

De term ‘gender’ was oorspronkelijk een term om het geslacht van een zelfstandig naamwoord aan te geven, maar in de jaren ’50 van de twintigste eeuw werd de term voor het eerst ook op een andere manier ingezet. Sinds de jaren ’70 wordt gender algemeen gezien als de sociaal-culturele tegenhanger van ‘seks’ (Buikema en van der Tuin 2007: 10). Seks verwijst dan naar de biologische verschillen tussen mannen en vrouwen. Met het gebruik van de term gender neemt men afstand van biologisch determinisme, en gaat men uit van sociale constructen. Gender, de sociale en culturele invullingen van mannelijkheid en vrouwelijkheid, varieert naar plaats en tijd. Biologische seks wordt daarentegen gezien als onveranderlijk. Toch is dit niet altijd waar en is het onderscheid tussen seks en gender niet altijd onproblematisch. Sommige biologische feiten zijn namelijk moeilijk te onderscheiden van cultuur (Stromquist en Fischman 2009: 463). Dit heeft ermee te maken dat we natuur niet kunnen waarnemen zonder cultuur, omdat we alles met taal bespreken en overal betekenissen aan geven. Ook maken technologische uitvindingen het biologische steeds cultureler. Op deze manier vervagen de scheidslijnen tussen seks en gender dus steeds meer (Stromquist en Fischman: 464).

Gender wordt gezien als een ordeningsprincipe, een van de factoren die het maatschappelijk leven ordenen. Ook wordt gender gezien als een gelaagd begrip. Sandra Harding definieert gender als een term die laat zien hoe individuen, sociale en institutionele structuren en symbolen ofwel mannelijk ofwel vrouwelijk zijn, of een mannelijke dan wel vrouwelijke connotatie hebben (Buikema en Van der Tuin 2007: 10). De gelaagdheid van gender betreft dus een individuele, structurele en symbolische dimensie.¹ De individuele dimensie heeft betrekking op identiteitsvorming. Mensen leven als mannen of vrouwen, en dus wordt gender een kenmerk van personen. Als structurele dimensie is gender een kenmerk van institutionalisering, sociale structuren en relaties. Mannen en vrouwen krijgen verschillende rollen in de samenleving toebedeeld, waarbij bijvoorbeeld gedacht kan worden aan de genderverdeling van arbeid. Gender op het individuele niveau wordt gedragen door gender op het structurele niveau. De symbolische dimensie heeft te maken met de

¹ College 1 Gender, Etniciteit en Cultuurkritiek, Iris van der Tuin, 9 september 2009

betekenissen die wij toekennen aan mannelijkheid en vrouwelijkheid.² Bepaalde symbolen in de samenleving worden geassocieerd met mannelijkheid, terwijl andere weer aan vrouwelijkheid verbonden worden. In mijn onderzoek ging het om sociale relaties tussen mannen en vrouwen en werd dus met name gender op structureel niveau behandeld. Maar, zoals ik al heb gezegd, gender op structureel niveau wordt gedragen door gender op individueel niveau, dus ook dit niveau kwam terug in het onderzoek.

1.1.1 Verschil/gelijkheidsdebat

Een van de belangrijkste debatten binnen het denken over gender is het verschil/gelijkheidsdebat. Dit debat gaat erover of vrouwen wezenlijk anders zijn dan mannen, of juist gelijk. Aan de ene zijde van het debat staan degenen die stellen dat mannen en vrouwen in principe gelijk zijn aan elkaar, en dat de verschillen tussen hen het resultaat zijn van de eeuwenlange ongelijke behandeling. De verschillen tussen mannen en vrouwen zullen vanuit deze visie verdwijnen zodra vrouwen dezelfde kansen en rechten krijgen als mannen (Brouns en Verloo 1995: 44). Aan de andere zijde staan degenen die er juist van overtuigd zijn dat het verschil tussen mannen en vrouwen niet enkel voortkomt uit ongelijke behandeling. Er is volgens hen een wezenlijk verschil, en het geven van dezelfde kansen is geen oplossing voor de achterstelling van vrouwen. Volgens deze mensen moet de vrouwelijke eigenheid, en daarmee de vrouwelijk geconnoteerde domeinen in de maatschappij, hergewaardeerd worden om tot volle bloei te komen. Verschil-denkers willen dat er een vrouwelijke maatstaf ontstaat van waaruit naar deze domeinen gekeken wordt, in plaats van te kijken vanuit de mannelijke maatstaf (Buikema en Van der Tuin 2007: 28-29). Wanneer vrouwen enkel dezelfde kansen als mannen krijgen, blijft mannelijkheid de norm en vrouwelijkheid iets afwijkends. Het gaat hierbij erom dat mannen en vrouwen niet als gelijk, maar als gelijkwaardig moeten worden gezien.

Op beide visies is veel commentaar gekomen. Gelijkheidsdenken wordt gezien als het bevestigen van het mannelijke als het normale en de plicht van vrouwen zich hieraan aan te passen, terwijl verschil-denken wordt bekritiseerd omdat het denken in termen van ‘het’ verschil tussen mannen en vrouwen leidt tot categoriaal denken en deze categoriale manier van denken de verschillen tussen mannen onderling en vrouwen onderling ontkent. Beide zijden van het debat zijn dus omstreden en de meeste wetenschappers en feministes maken

² College 1 Gender, Etniciteit en Cultuurkritiek, Iris van der Tuin, 9 september 2009

dan ook gebruik van een combinatie van argumenten uit beide zijden (Brouns en Verloo 1995: 44-45). Ik kan me vanuit mijn onderzoek het meest vinden in het verschildenken, waarbij vrouwen gezien worden als fundamenteel anders dan, maar wel gelijkwaardig aan mannen. Hierbij neem ik wel in acht dat het verschil tussen vrouwen erkend moet worden, omdat vrouwen niet als een homogene categorie gezien kunnen worden. Hier zal ik later nog op terugkomen wanneer ik inga op de intersectionaliteit van gender.

1.1.2 Privé en publiek domein

De Westerse traditie heeft van oudsher een sterk onderscheid gemaakt tussen het publieke en het privé-domein, waarbij het publieke domein mannelijk zou zijn, en het privé-domein vrouwelijk. Deze dichotomie suggereert dat vrouwen en mannen zich in geheel andere en afgesloten domeinen bewegen (Spike Peterson 2000: 11-12). Het publieke domein is het domein van politiek, handel, oorlog en arbeid, terwijl het privé-domein het huishouden en familierelaties behelst.

Volgens Spike Peterson (2000) is deze dichotomie zowel op conceptueel als politiek gebied problematisch. Zij stelt dat het denken in dichotomieën conceptueel gezien leidt tot een statische visie, die geen ruimte biedt voor het complexe, dynamische en veelzijdige karakter van het sociale leven. Op politiek gebied is de dichotomie volgens haar problematisch omdat dergelijke tweedelingen altijd een waardeoordeel bevatten. Ook Kottak besteedt aandacht aan deze hiërarchische dichotomie. Hij geeft aan dat de activiteiten die binnen de publieke sfeer plaatsvinden vaak hoger gewaardeerd worden dan de activiteiten in de privé-sfeer. Dit betekent dat deze dichotomie genderongelijkheid teweegbrengt, door activiteiten die veelal door mannen uitgevoerd worden hoger te plaatsen dan activiteiten die door vrouwen worden uitgevoerd (Kottak 2006: 258).

De onderlinge afhankelijkheid van beide sferen wordt vaak genegeerd, terwijl deze erg belangrijk is. Je kunt de twee sferen niet los van elkaar zien, zij zijn in elkaar vervlochten en er bestaat geen duidelijke scheidslijn. Sociale reproductie wordt bijvoorbeeld van oudsher gezien als echt 'vrouwenwerk' dat zich in de private sfeer afspeelt, maar dit vrouwenwerk is ook noodzakelijk voor de realisatie van bepaalde activiteiten in de publieke sfeer. In de huidige globale economie neemt het belang van vrouwenwerk en informele arbeid steeds meer toe. Groei van de dienstensector leidt tot meer en meer banen voor vrouwen, vaak ten koste van banen voor mannen (Spike Peterson 2000: 20). Maar deze banen zijn vaak onzeker en slecht betaald, waardoor vrouwen steeds meer terechtkomen in wettige en onwettige

informele arbeid als overlevingsstrategie. Hierbij wordt duidelijk dat vrouwen buitenshuis gaan werken en dus deelnemen aan de publieke sfeer, om ervoor te zorgen dat hun gezin geld en voedsel heeft (Spike Peterson 2000: 20). De publieke en private sfeer zijn in dit voorbeeld dus vervlochten met elkaar. Ook in mijn onderzoek komt duidelijk naar voren dat de publieke sfeer en de private sfeer niet meer strikt gescheiden en als respectievelijk mannelijk en vrouwelijk gezien kunnen worden.

1.1.3 Intersectionaliteit

Zoals eerder gesteld is de relatie tussen sekse en gender erg betwist. De debatten over deze relatie staan in verband met de traditionele debatten over nature en nurture in de sociale wetenschappen. Volgens Stromquist en Fischman (2009) is er biologisch gezien slechts een heel klein, maar erg belangrijk verschil tussen mannen en vrouwen, namelijk de reproductieve capaciteit van vrouwen. De veronderstelling dat dit biologische verschil verantwoordelijk is voor bepaalde verschillen in gedrag wordt niet geheel afgewezen, maar deze verschillen kunnen niet geheel de genderdistincties tussen mannen en vrouwen verklaren. Om deze verschillen verder te bestuderen dient er gekeken te worden naar de intersectionaliteit van gender met andere ordeningsprincipes zoals klasse, etniciteit en religie. De intersectionele theorie wordt ook wel kruispuntdenken genoemd, en de kern van deze theorie is dat men zich bewust moet zijn dat iedereen gesitueerd is op verschillende assen van maatschappelijke betekenis (Wekker 2001: 25-26). Gender beweegt zich niet in een vacuüm, maar komt tot stand in samenhang en gelijktijdig met andere ordeningsprincipes. Het beïnvloedt en wordt beïnvloed door de sociale, culturele en maatschappelijke context. Het was in mijn onderzoek van belang deze intersectionaliteit van gender te erkennen, omdat de vrouwen waarnaar ik onderzoek doe Maya vrouwen zijn en hun etnische identiteit naast hun genderidentiteit en belangrijke rol speelt voor hun sociale positie in de maatschappij, maar doordat ik alleen deze etnische groep als onderzoeksgroep gekozen heb ik de categorie etniciteit uitgesloten als variabele in mijn onderzoek.

1.2 Gender en Macht

Gender als sociaal construct kan niet los gezien worden van machtsstructuren. Macht is volgens Kottak (2006) het vermogen om iemands wil uit te oefenen over anderen. De Franse filosoof Michel Foucault stelt dat macht gezien moet worden als iets dat niet statisch is en

door niemand in bezit gehouden kan worden. Het is juist iets dat circuleert tussen mensen en in mensen zelf (Inglis 1997: 3). Macht moet gezien worden in termen van discoursen en praktijken die opereren in en door ons allemaal. De ideeën die wij hebben over onszelf en onze lichamen en hoe wij met elkaar in verband staan vormen en begrenzen onze ideeën en acties. Onze lichamen zijn gedisciplineerd en geseksualiseerd door onze opvoeding en educatie. Foucault stelt dat er een verschuiving in de werking van macht heeft plaatsgevonden in de moderne tijd van de begrenzing en controle van mensen naar productiviteit en efficiëntie. De belangrijkste vorm van macht in de moderne samenleving is die vorm die krachten wil voortbrengen, hen wil laten groeien en ordenen, in plaats van een vorm van macht die deze krachten enkel wil vernietigen en zich laten overgeven (Inglis 1997: 10).

Macht is een onderhandeling in handelingsvrijheid die tot uitdrukking komt in sociale relaties.³ Iedereen is actor in deze relaties, zowel mannen als vrouwen. Gender kan gezien worden als een manier waarop machtsverschillen tot uitdrukking komen en waarmee ze bewerkstelligd worden. In alle drie de dimensies van gender, individueel, structureel en symbolisch, speelt macht een rol. Op individueel niveau gaat het hierbij om de spanning tussen de toegeëigende en de toegeschreven identiteit. Aan de mogelijkheden tot individueel handelen zitten bepaalde grenzen die worden bepaald door de culturele ideeën over welk gedrag wel of niet gepast is. Het structurele niveau gaat over machtsverhoudingen die tot uitdrukking komen op maatschappelijk gebied, bijvoorbeeld in de wetgeving, burgerrechten en verdeling van arbeid. Op symbolisch niveau gaat het tenslotte over dominantie die op een culturele manier wordt uitgedrukt, door het geven van verschillende symbolische betekenissen en waarderingen aan potentieel gelijkwaardige categorieën.⁴ Tijdens mijn onderzoek zijn machtsverhoudingen op alle drie de hierboven genoemde niveaus naar voren gekomen en deze zullen dan ook besproken worden in de empirische hoofdstukken.

1.3 Agency en Empowerment

Zoals ik in paragraaf 1.2 heb laten zien is macht niet statisch en onveranderlijk, maar iets dat circuleert tussen en in mensen. Dit betekent dat machtsverhoudingen dus kunnen veranderen en dat mensen zelf actoren zijn in deze veranderingen, maar dan moeten zij wel in staat zijn om actie te ondernemen. Er moet dus sprake zijn van *agency*. Volgens Kottak beslaat het concept *agency* het vermogen van individuen om acties te ondernemen, zowel alleen als in

³ College 3, Gender, Macht en Multiculturalisme, Gerdien Steenbeek, 16 september 2008

⁴ College 3, Gender, Macht en Multiculturalisme, Gerdien Steenbeek, 16 september 2008.

groepsverband, om hun culturele identiteiten te vormen en veranderen (2006: 51). *Agency* is nodig om veranderingen in genderrelaties te bewerkstelligen. Het is echter lastig te conceptualiseren, omdat het niet universeel kan worden toegepast op één enkele manier. Het concept heeft in verschillende contexten verschillende betekenissen. In Westerse discoursen wordt het vaak neergezet als individueel, terwijl de collectieve vorm van *agency* juist erg belangrijk is in veel culturen (Wray 2004: 23-24). Een goede manier om *agency* te benaderen is een dynamische benadering gebaseerd op de creativiteit en onvoorspelbaarheid van mensen en hun bekwaamheid zich aan te passen aan beperkingen op fantasierijke manieren (Wray 2004: 26).

Agency wordt vaak genoemd in combinatie met *empowerment*. *Empowerment* houdt volgens Inglis (1997: 3) in dat mensen capaciteiten ontwikkelen die hen in staat stellen met succes te handelen binnen het bestaande systeem en structuren van macht. Dit betekent dat *agency*, de capaciteit tot zelfstandig handelen, nodig is om *empowerment* te bereiken. *Empowerment* begint volgens Ganz (2002: 17) met het nemen van verantwoordelijkheid, en bewust te kiezen voor het ondernemen van actie. *Empowerment* van vrouwen wordt door Deere en Léon (2001: 23) omschreven als de radicale verandering van processen en structuren die de ondergeschikte positie van vrouwen als een gendercategorie reproduceren. De term wordt echter ook op andere manieren gebruikt, bijvoorbeeld in ontwikkelingsstudies als synoniem voor participatie en integratie van mensen in planning en ontwikkeling. Deze verschillende benaderingen van het concept hebben allemaal gemeen dat *empowerment* te maken heeft met mensen die controle verkrijgen over hun eigen leven. In de vrouwenbeweging wordt het concept gezien als de basis voor het creëren van andere visies door vrouwen en het proces waardoor deze visies worden omgezet in realiteit door veranderende sociale relaties. In het woord *empowerment* wordt *power*, macht, gezien als een sociale relatie. Macht wordt in het geval van vrouwen gezien als iets dat onderdrukkend werkt wanneer het wordt misbruikt, en een bron van emancipatie wanneer het juist wordt gebruikt (Deere en Léon 2001: 23-25). De *empowerment* van vrouwen daagt patriarchale familierelaties uit, omdat het de bevoorrechte positie van mannen in een patriarchie onderuithaalt. Mannen verliezen hun alleenrecht op beslissingen maken, en vrouwen houden zich ook bezig met voormalige mannelijke verantwoordelijkheden. De *empowerment* van vrouwen houdt dan ook niet alleen veranderingen in hun eigen ervaringen in, maar ook in die van hun partners en familie (Deere en Léon 2001: 25).

Een middel om *agency* en *empowerment* van vrouwen te verhogen is educatie. De Beijing Declaration and Platform for Action verklaarde in 1995 dat educatie een mensenrecht

en essentieel middel is voor het bereiken van doelen als gelijkheid, ontwikkeling en vrede (Moletsane 2005: 60). Een belangrijke ontwikkeling van de laatste vijftig jaar is dat educatie is erkend als een sleutelinstituut voor het voorbeeld en de instandhouding van normatieve vormen van seksualiteit en genderidentiteit. Scholen zijn volgens Stromquist en Fischman (2009: 472) plaatsen waar gender normen en waarden worden gereproduceerd, en deze plaatsen kunnen dan ook benut worden om oude praktijken te laten verdwijnen en nieuwe praktijken te creëren. Educatie is hierbij een belangrijk middel om genderongelijkheid te bespreken en tot inzichten te komen over de lokale situatie waarin studenten en docenten leven.

Een andere belangrijke manier om *empowerment* van vrouwen te bewerkstelligen is door zich te organiseren. Organisatoren bouwen een gemeenschap, en bouwen macht op uit deze gemeenschap. Ze dagen mensen uit om tot actie te komen vanuit hun gedeelde waarden en belangen. Het gaat in organisaties om relaties, begrip en actie. Deze drie zaken moeten verweven worden met elkaar om tot een goed functionerende organisatie te komen. Organisatoren motiveren mensen tot actie, door hun begrip over wie ze zijn, wat ze willen en waarom ze dat willen te vergroten. Ze helpen mensen om op te komen voor hun waarden en dit samen met andere mensen met dezelfde waarden te doen. Wat zeer belangrijk is in organisaties, is de focus op het nemen van verantwoordelijkheid om te handelen. Organisatoren dagen mensen uit tot het nemen van verantwoordelijkheid hiervoor, en daarmee dus tot het werken aan het bereiken van hun eigen doelen (Ganz 2002: 16-17). Zich organiseren is dus een goede manier om veranderingen in genderverhoudingen na te streven.

Alhoewel door de vrouwen uit mijn onderzoek nooit gepraat werd in termen als *agency* en *empowerment*, kwam wel sterk naar voren dat vrouwen door te gaan studeren hun leven meer zelf konden inrichten, eigen keuzes konden maken en ook steeds meer wilden veranderen aan de genderverhoudingen in hun gemeenschap. Daarnaast was er een groot aantal organisaties in het dorp die zich bezighielden met de levens van vrouwen en probeerden de levenskwaliteit van vrouwen te verbeteren. Ik zal dan ook in de empirische hoofdstukken ingaan op de wijze waarop vrouwen hun *agency* inzetten om *gender empowerment* te bewerkstelligen.

Hoofdstuk 2 Context van het onderzoek

2.1 Genderverhoudingen in Latijns-Amerika

Genderverhoudingen kunnen worden uitgelegd als de wijzen waarop in een bepaalde cultuur, op een bepaald moment in de historie, mannelijkheid en vrouwelijkheid zich tot elkaar verhouden en hoe de sociale verhoudingen tussen mannen en vrouwen georganiseerd zijn⁵. Voor mijn onderzoek heb ik gekeken naar mannelijkheid en vrouwelijkheid in Latijns-Amerika, en hoe zij zich tot elkaar verhouden in de gemeenschap en in relaties.

In Latijns-Amerika worden noties van macht, *poder*, geschaard onder de discours van mannelijkheid. Macht wordt gezien als een mannelijk voorrecht. Het behoort tot de kenmerken van *machismo* en wordt vaak geassocieerd met geweld en agressiviteit, specifieke vormen van zelfbevestiging die impliceren dat een man de controle en het gezag heeft over zijn vrouw. Discoursen over *machismo*, dat vaak als synoniem van mannelijkheid wordt gebruikt, gaan dan ook over mannelijkheid en seksualiteit en worden vaak gekoppeld aan geweld. Machtigen zijn actief, terwijl de machteloze personen passief zijn. Via deze visie wordt activiteit betrokken op mannelijkheid, terwijl passiviteit juist terugslaat op vrouwelijkheid (Melhuus, Stølen 1996: 240). De stereotype *machista* is de gewelddadige, vaak dronken, ontrouwe echtgenoot, terwijl zijn vrouwelijke tegenpool gezien wordt als de zichzelf wegcijferende, lijdende en verdraagzame echtgenote. Deze typering komt overeen met de beschrijving van *machismo* door Sanabria (2007: 152-153), die stelt dat de ideale masculiene man angstloos is en het toppunt van heteroseksualiteit en viriliteit, met een natuurlijke en oncontroleerbare seksuele drift. Deze viriliteit kan hij aantonen door het aangaan van buitenechtelijke relaties en het verwekken van buitenechtelijke kinderen. Als laatste punt noemt Sanabria dat *machismo* vaak ook verantwoordelijk is voor huiselijk geweld en samenhangt met het verlaten van kinderen. Ook de definitie van *machismo* volgens Hardin (2002) sluit hierbij aan. Hij ziet *machismo* als een stereotype Latijns-Amerikaanse mannelijkheid die wordt gekarakteriseerd door een openlijke en actieve heteroseksualiteit, moed die vaak overgaat in agressie en onderlinge verbondenheid tussen mannen. *Machismo* heeft zijn historische wortels in de Spaanse overheersing. Ehlers (1991: 2) stelt dat de Spanjaarden vrouwen een spirituele en secundaire rol oplegden met wetten en sociale normen die vrouwenrechten limiteerden en vrouwen definieerden als onderdanig. Vrouwen werden

⁵ College 2, Gender, Macht en Multiculturalisme, Gerdien Steenbeek, 9 september 2008

idealiter geassocieerd met de heilige maagd Maria, die gold als een voorbeeld van hoe vrouwen hoorden te zijn. Deze ideeën werden snel ingesteld, waarbij vrouwen verbannen werden naar hun huis, hun kerk en hun familie.

Melhuus (1996) stelt dat het hierbij wel om stereotype mannen en vrouwen gaat, die ook enkel stereotypen zijn, en dat de echte situatie een stuk complexer is. Ook in mijn onderzoek bleek dat de stereotype *machista* inderdaad bestaat, maar dat dit beeld zeker niet opgaat voor alle mannen. Daarnaast zijn vrouwen ook zeker niet allemaal passief. Integendeel, veel vrouwen leken zich helemaal niet te kunnen vinden in het stereotype beeld dat vaak van hen geschetst wordt, maar kwamen juist op voor hun rechten en streefden naar verandering in de bestaande machtsstructuren. Tijdens de uitvoering van mijn onderzoek kwam *machismo* als veelvoorkomend fenomeen herhaaldelijk ter sprake. In hoofdstuk vijf zal ik verder ingaan op machismo in Santiago Atitlán.

Gedurende het grootste gedeelte van de twintigste eeuw werden familiepatronen in Latijns-Amerika veelal getypeerd als gedomineerd door een patriarchaal model. Mannen waren de voornaamste kostwinners, degenen die besluiten namen en degenen met autoriteit binnen het huishouden. Vrouwen werden geportretteerd als moeders en huisvrouwen die financieel afhankelijk waren van hun man en weinig autonomie hadden. In de dominante beeldspraak bewogen mannen zich binnen de publieke sfeer terwijl het leven van vrouwen zich afspeelde binnen de private sfeer van hun huis (Chant 2002: 549). Deze visie is volgens Chant echter niet meer houdbaar voor de huidige situatie in veel Latijns-Amerikaanse landen. Dit heeft te maken met de stijging in *female-headed* huishoudens en meer egalitaire verhoudingen tussen mannen en vrouwen binnen gezamenlijke huishoudens. Er is echter sprake van een debat over de mate waarin de stijgende percentages van vrouwelijke arbeidsparticipatie de relatie tussen mannen en vrouwen binnen het huis hebben veranderd. Sommige onderzoekers stellen dat de gestegen vrouwelijke arbeidsparticipatie heeft geleid tot gedestabiliseerde traditionele genderverhoudingen en voordelen voor vrouwen binnen *male-headed* huishoudens. Vrouwen hebben onder andere meer macht gekregen binnen hun huishouden en zijn economisch minder afhankelijk van hun man (Chant 2002: 549-550). Er zijn echter ook negatieve kanten die benoemd dienen te worden. Vrouwen zijn over het algemeen nog steeds lager opgeleid dan mannen en werken daardoor voor minder salaris, hebben een minder hoge functie en minder arbeidszekerheid. Daarnaast is de bovengenoemde economische onafhankelijkheid voor veel vrouwen zeker geen feit, omdat veel mensen in armoede leven. Ook zijn vrouwen vaak niet vrij in het kiezen van een baan, maar bepaalt hun man wat voor baan zij krijgen en wat er met hun geld gebeurt. Verder is het gevolg van het

hebben van werk buitenshuis dat vrouwen nu eigenlijk twee banen hebben. Ze moeten nu hun huishouden en de zorg voor hun kinderen combineren met betaald werk (Ehlers 1991: 4). De toegenomen arbeidsparticipatie gaat dus vaak niet samen met afgenomen huishoudelijke verantwoordelijkheden, maar de baan komt hier nog eens bovenop. Vrouwen krijgen het dus vaak alleen maar drukker en houden zo minder vrije tijd over voor onder andere het onderhouden van vriendschappen (Chant 2002: 550-551). Chant stelt dus dat er met een kritische blik gekeken moet worden naar de veranderingen in arbeidsparticipatie en de gevolgen hiervan op de verhoudingen tussen mannen en vrouwen in hun huishoudens.

In bovenstaande alinea heb ik educatie al eens genoemd als factor die meespeelt in de gegenderde arbeidsverdeling in Latijns-Amerika. Carter (2004: 646) suggereert dat vrouwen die meer educatie hebben genoten minder afhankelijk zijn van hun man dan vrouwen zonder formele educatie. Deze stelling ben ik ook herhaaldelijk tegengekomen tijdens mijn onderzoek, en hier zal ik dan ook later nog op terugkomen.

2.2 Maya's, genderverhoudingen, arbeid en educatie in Guatemala

In Latijns-Amerika leven tegenwoordig circa acht miljoen Maya's. In Guatemala wordt de bevolking grofweg verdeeld in twee groepen, waarvan ongeveer de helft Maya is, en de andere helft Ladino. De cultuur van Maya's is door de eeuwen heen drastisch veranderd, maar tegelijkertijd hebben Maya's het voor elkaar gekregen bepaalde geloven en gedragingen met diepe historische wortels te behouden, terwijl ze zich op andere gebieden hebben aangepast aan de context waarin zij leven (Fischer en Hendrickson 2003: XI). Maya's worden gezien als mensen wiens voorouders al leefden in het gebied voor de tijd van de kolonisatie, die een van de vele inheemse talen kunnen spreken, traditionele kleding dragen en zichzelf identificeren als Indianen of Maya's. De categorieën van Ladino of Maya zijn in de praktijk meer sociaal dan biologisch geconstrueerd. Mensen kunnen zichzelf veranderen van de ene categorie in de andere, alhoewel dit niet altijd wordt geaccepteerd door de omgeving.

Guatemala heeft een zeer ongelijke inkomensverdeling. Een klein percentage van de bevolking is erg welvarend, terwijl het grootste gedeelte in armoede leeft. Vooral de gebieden die bewoond worden door inheemse groepen zijn vaak arme gebieden. Deze ongelijkheid met duidelijke etnische correlaties levert spanningen op binnen het land. Angsten werden aangegrepen als rechtvaardiging van de terreurdaden die plaatsvonden in de burgeroorlog die woedde vanaf de jaren '70 tot in de jaren '90, waarvan heel veel inheemse mensen slachtoffer geworden zijn. Maya's vormen een gemarginaliseerde groep in Guatemala, maar tegelijkertijd

wordt hun cultuur ook uitgebuit voor toerisme en creëert de overheid door het gebruiken van de Maya cultuur een positieve internationale presentatie en positief imago . Deze ambiguïteit wordt door veel Maya's en activisten veroordeeld, omdat zij vinden dat men misbruik maakt van stereotypen over de Maya cultuur, terwijl de Maya's zelf onderdrukt worden (Fischer en Hendrickson 2003: 27-30).

Bij de vredesakkoorden van 1996 beloofde de Guatemalteekse overheid onder andere een eind te maken aan de discriminatie van de Maya bevolking. Een van de manieren om deze belofte daadwerkelijk na te komen is het brengen van ontwikkeling en tweetalig onderwijs naar rurale gebieden, waar de meeste Maya's wonen (Lloyd 2004: 33). Ongeletterdheid komt nog steeds veel voor in Guatemala, en gebrek aan goede scholing is met name een probleem bij Maya's. In 1998 was slechts 3 procent van alle universitaire studenten Maya, een ontzettend klein percentage, gezien het feit dat ongeveer de helft van de totale Guatemalteekse bevolking Maya is. Naast deze etnische ongelijkheid is er volgens Brinton Lykes ook duidelijk sprake van genderongelijkheid; vrouwen zijn relatief vaker ongeletterd dan mannen (Brinton Lykes 1999: 215). Om deze etnische en genderongelijkheid tegen te gaan zijn er op veel plaatsen projecten opgezet of scholen opgericht. Lloyd (2004) beschrijft in haar artikel de Highlands Campus van de Universiteit van de Vallei van Guatemala, die zich in Sololá bevindt, een van de armste staten van Guatemala en Brinton Lykes (1999) bespreekt de organisatie 'Association of Maya Ixil Women - New Dawn', die zich inzet voor de psychologische, economische en educatieve behoeften van vrouwen en kinderen in hun gemeenschappen. Dergelijke initiatieven en organisaties zijn erg belangrijk voor de ontwikkeling en educatie van Maya's in het algemeen en Maya vrouwen in het bijzonder.

Toch zijn dit soort initiatieven niet onverdeeld succesvol. Zo beschrijft Loyd (2004: 35) hoe de Highlands Campus met het probleem van armoede kampt, waardoor veel potentiële studenten niet in de gelegenheid zijn het collegegeld te betalen en de studenten die wel al begonnen zijn hun studie vaak niet kunnen afmaken omdat ze moeten werken voor hun familie. Cutz en Chandler (2000) hebben onderzoek gedaan naar redenen van non-participatie in volwassenenonderwijs voor Maya's in Guatemala. De conclusie was dat er een grote discrepantie is tussen *emic* en *etic* percepties van de belangen van Maya's om deel te nemen aan educatieprogramma's. Docenten hebben in deze programma's vaak het doel de kennis, gedragingen, waarden, normen en vaardigheden van Maya's te veranderen, terwijl Maya's zelf hier niet op zitten te wachten. Een uitkomst van het onderzoek dat ook belangrijk is voor mijn onderzoek is dat vrouwen vaak van hun man niet naar school mogen gaan, omdat hij bang is dat zij door de educatie goed leert lezen en schrijven en daardoor meer kennis vergaart

dan hij. Het wordt als respectloos gezien tegenover haar man als een vrouw beter opgeleid is dan haar man (Cutz en Chandler 2000: 70). Ik heb in mijn onderzoek dan ook bekeken hoe de vrouwen met wie ik sprak tegenover educatie staan, wat zij belangrijk vinden aan educatie en hoe hun man het vindt dat zij toegang tot educatie hebben.

Een ander interessant gegeven, uit het onderzoek van Salyers Bull is dat educatie een van de belangrijkste beslissende factoren is voor de terugval in steun voor het *machismo*. Educatie beïnvloedt de gedragingen en ideeën op het gebied van gender en daarom wordt een toegenomen toegang tot formele educatie voor vrouwen gezien als een zeer belangrijke stap voor het veranderen van de heersende systemen van genderongelijkheid (Salyers Bull 1998: 24-25). Ehlers (1991: 13) merkt daarnaast in haar artikel op dat opgeleide meisjes steeds meer voor hun rechten opkomen. Doordat zij een opleiding gevolgd hebben en daardoor een goede baan hebben, zijn zij minder afhankelijk van hun familie en is het daardoor ook minder noodzakelijk om te trouwen. Zij kunnen zichzelf onderhouden en kunnen daardoor kieskeuriger zijn over de kwaliteiten die zij zoeken in een echtgenoot. Deze ideeën ben ik ook tegengekomen tijdens mijn gesprekken met jonge, opgeleide vrouwen in Santiago Atitlán, en zullen aan bod komen in mijn laatste empirische hoofdstuk.

Vroeger was er sprake van een onderlinge economische afhankelijkheid tussen partners. Tot in de jaren '80 was er in veel Maya gemeenschappen een vaste arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen zichtbaar. Economische productie was in handen van mannen, terwijl vrouwen zorgden voor hun huis, het omliggend land en hun dieren (Kray 2007: 17). Ehlers (1991: 4) stelt dat de familie in boerengemeenschappen een coöperatieve eenheid was, waarin het productieve en reproductieve werk van vrouwen even waardevol was als het werk van mannen. Vrouwen zouden daardoor minder onderdanig zijn, omdat ze zelfverzekerder zijn over hun rol binnen de familie en de bijdrage die zij leveren aan het familie-inkomen. De onderlinge afhankelijkheid binnen families zorgde ook volgens Juárez (2001: 133) voor een vrij eerlijke verdeling van macht, maar toch hadden mannen bepaalde rechten die vrouwen ontbeerden, zoals het recht op politiek leiderschap, polygynie en de controle over acties van vrouwen. In deze vaste verdeling van arbeid is echter langzaam verandering gekomen. De verdeling blijft in grote lijnen meestal nog wel bestaan, maar tegenwoordig werken veel vrouwen ook buitenshuis door economische transformaties naar kapitalisme die ervoor hebben gezorgd dat Maya families meer en meer afhankelijk zijn geworden van betaald buitenshuis werk door vrouwen. Friedrich Engels (1948 [1884], in: Kray 2007) stelde dat hoe meer vrouwen betrokken zijn bij economische productie buitenshuis, hoe hoger hun status en macht in hun familie is. Dit is echter een ietwat gecompliceerdere kwestie in het geval van de

Maya's, omdat de waardigheid van Maya's volgens Kray vaak door henzelf afgemeten wordt aan de seksuele eer van Maya vrouwen. Als tegenhanger van hun lagere sociale status tegenover Ladino's staat volgens Maya's hun hogere morele status, omdat zij volgens eigen zeggen nooit zulk los moreel gedrag zouden vertonen als hun Ladino landgenoten. Dit brengt echter met zich mee dat Maya vrouwen vaak strikt in de gaten gehouden worden. Het feit dat zij meer buitenshuis zijn gaan werken en een steeds grotere bijdrage leveren aan het gezinsinkomen leidt dus niet automatisch tot meer vrijheid en meer zeggenschap over zichzelf (Kray 2007: 17). Daarnaast is het huwelijk van een economische overeenkomst steeds meer veranderd in een relatie die gebaseerd is op liefde en emotionele banden. Partners worden meestal niet meer aan elkaar gekoppeld door familieleden, maar kunnen zelf kiezen voor elkaar (Juárez 2001: 146-147). Deze verandering, die sterk samenhangt met mondiale politieke, economische en sociale veranderingen in de wereld, is dus van grote invloed op relaties tussen mannen en vrouwen en moet volgens Juárez (2001) onderzocht worden met aandacht voor veranderingen in genderverhoudingen, families en lokale culturele praktijken.

In mijn onderzoek stonden de veranderingen in genderverhoudingen, veroorzaakt door educatie, arbeid en organisatie van vrouwen, centraal. De hierboven genoemde veranderingen in de genderverdeling van arbeid en de gevolgen hiervan voor genderverhoudingen zullen in de empirische hoofdstukken dan ook naar voren komen.

2.3 Santiago Atitlán

Santiago Atitlán is een van de gemeenten van het departement Sololá en ligt aan het meer van Atitlán. Volgens de census uit 2002 van het 'Instituto Nacional de Estadística' had de gemeente in dat jaar 32 254 inwoners en neemt de bevolking jaarlijks met 4,15 % toe, wat zou betekenen dat de gemeente dit jaar 44 654 inwoners heeft. Ongeveer 99% van de bevolking is *indígena*, en deze bevolkingsgroep heet Tz'utuhil (Facultad de Humanidades San Carlos 2008: 33-40).

De educatie in Santiago Atitlán is een belangrijke indicatie voor de analyse van de economische en sociale ontwikkeling van de gemeente. De meeste scholen bevinden zich in het urbane gedeelte van de gemeente, maar er zijn ook scholen in de rurale gebieden. In de gemeente zijn er educatiemogelijkheden op de niveaus *preprimaria*, *primaria*, *basico* en *diversificado*. Er is op *preprimaria* en *primaria* niveau een redelijk hoge participatie, die steeds lager wordt naarmate het niveau hoger wordt (Facultad de Humanidades San Carlos 2008: 57-59). Dit heeft vaak te maken met de economische situatie van families, die vaak

tekortschiet om alle kosten van een vervolgopleiding te dekken. Daarnaast willen ouders soms dat hun kinderen zich economisch productief nuttig maken voor het gezin, zodat zij kunnen helpen het gezin draaiende te houden. De meeste participatie vindt plaats in het urbane gedeelte van de gemeente. De verschillen in participatie op de niveaus *basico* en *diversificado* tussen de urbane en rurale delen van Santiago Atitlán worden beïnvloed door verschillende economische en culturele factoren (Ibid.: 90-92), waarvan de belangrijkste reden is dat alleen in het urbane gedeelte scholen op deze niveaus zijn. Mensen die wonen in de rurale delen moeten dus altijd van ver komen om naar school te gaan, wat vaak economisch of praktisch gezien erg lastig is. Momenteel wordt men gemotiveerd om naar school te gaan door een initiatief van het ministerie van Educatie, Pronade, en door een nationale organisatie, Conalfa, die zich bezighoudt met alfabetisering van de gehele nationale bevolking (Ibid.: 87). Met het werk van deze laatste organisatie ben ik tijdens mijn onderzoek in aanraking gekomen, omdat zij een samenwerkingsverband hebben met de organisatie Iik'-Luna, waar ik in een later hoofdstuk meer over zal vertellen.

Veel families in Santiago Atitlán leven van de landbouw. In deze families wordt het meeste inkomen vergaard door de vader van het gezin en zijn zonen, die werken op het land en vaak nog andere baantjes hebben in het dorp. Vrouwen dragen vaak ook bij aan de inkomsten van de familie door handwerkactiviteiten, zoals weven, naaien en borduren (Facultad de Humanidades San Carlos 2008: 45). De meerderheid van de bevolking heeft niet genoeg inkomen om alle kosten te dekken, waardoor veel mensen in armoede leven.

Er zijn veel organisaties in Santiago Atitlán die werken aan het welzijn en de ontwikkeling van de gemeente, en waar de gemeente veel voordeel van heeft. Zowel overheids- als niet-overheidsorganisaties houden zich bezig met de zoektocht naar mechanismen die de bevolking voordeel opleveren. Er zijn sociale en culturele organisaties, maar ook organisaties die zich specifiek richten op een beroepsgroep (Facultad de Humanidades San Carlos 2008: 82-90).

In de volgende empirische hoofdstukken zal ik de resultaten van mijn onderzoek uitvoerig behandelen en laten zien in hoeverre mijn empirische bevindingen aansluiten bij de al bestaande theorieën en debatten over mijn onderzoeksthema. De theoretische doelstelling die ik hierbij voor ogen heb is inzicht krijgen in lokale veranderingen met betrekking tot toegang tot educatie en werk voor vrouwen. Ik wil onderzoeken hoe toegang tot educatie en werk, maar ook de mogelijkheid tot zich organiseren, van invloed is op genderverhoudingen in de gemeenschap, binnen de familie en in partnerrelaties en huwelijken.

Hoofdstuk 3 Educatie en Werk

Wanneer je in het centrale park van Santiago Atitlán gaat zitten, moet je geen rust verwachten. Naast het park bevinden zich namelijk welgeteld drie scholen, en dus hoor je voortdurend *maestros* praten en kinderen lachen of gillen. Om klokslag 10 uur gaat de bel voor de pauze, waarna een heuse stormloop plaatsvindt van alle meisjes en jongens die het park in rennen om tikkertje te spelen. Ijsjesverkopers slaan hun slag en moeders komen langs om samen met hun kinderen de pauze door te brengen. Ook in de rest van het dorp vind je overal scholen op verschillende niveaus. Rond lunchtijd en tegen de avond kom je veel jongeren in verschillende schooluniformen tegen, en zelfs om 9 uur 's avonds hebben de leerlingen met hogere niveaus nog les in de scholen waar 's ochtends de kleine kinderen waren. Het is dus duidelijk zichtbaar dat kinderen en jongeren veelvuldig naar school gaan in Santiago Atitlán.

Bovenstaand fragment geeft weer dat educatie duidelijk aanwezig is in het straatbeeld van Santiago en dat educatie een deel is van de levens van veel jonge mensen. Uit de voorgaande hoofdstukken is naar voren gekomen dat educatie gezien wordt als een middel dat kan bijdragen aan maatschappelijke veranderingen. Ook in Guatemala wordt educatie steeds belangrijker gevonden, voor zowel jongens als meisjes. Daarnaast wordt het door veel vrouwen belangrijk gevonden dat zij kunnen werken, alhoewel hier ook enkele nadelen aan kleven volgens hen. Om de invloed van educatie en werk op genderverhoudingen inzichtelijk te kunnen maken, ga ik allereerst in op de huidige situatie op het gebied van educatie en werk voor vrouwen in Santiago Atitlán en hoe deze verschilt van de situatie in het recente verleden. Daarna bespreek ik de meningen van vrouwen over het belang van educatie en werk.

3.1 Educatie en werk in Santiago Atitlán

Maria is veertig jaar oud, getrouwd, moeder van een zoon en *maestra*. Ze werkt vijf dagen in de week, 's ochtends op *primaria*⁶ en 's middags op *basico*, en op zaterdag studeert ze aan de universiteit van Retalhuleu. De zorg voor haar zoontje wordt door haar zus op zich genomen.

⁶ Het onderwijssysteem in Guatemala is volgens de uitleg van verschillende maestras als volgt. Het begint met *preprimaria*. Daarna volgt *primaria*, dat vijf jaar duurt en vergelijkbaar is met de basisschool. Vervolgens kan men drie jaar *basico* volgen, en daarna een *carrera/diversificado*, die vier jaar duurt. Deze twee niveaus vormen samen een soort middelbare school en beroepsopleiding tegelijkertijd. Pas als iemand het *diversificado* diploma heeft kan hij of zij naar de universiteit. De niveaus zijn niet echt leeftijdsgebonden, want in verschillende gesprekken kwam naar voren dat sommige jongeren pas op hun 17^e of 18^e hun *primaria* diploma halen.

*“Mijn situatie is beter dan die van de meeste vrouwen in Guatemala. Veel vrouwen hebben niet de kans om te werken en te studeren, zij moeten voor hun gezin zorgen en hun man wil niet dat ze studeren, maar mijn man vindt het belangrijk en goed dat ik studeer.”*⁷ Deze uitspraak van Maria sluit aan bij een van de uitkomsten van het onderzoek dat Cutz en Chandler hebben gedaan naar redenen voor volwassen Maya’s om niet deel te nemen aan onderwijsprogramma’s. Cutz en Chandler bevonden namelijk dat vrouwen vaak van hun man niet naar school mogen gaan, omdat hij bang is dat zij door de educatie goed leert lezen en schrijven en daardoor meer kennis vergaart dan hij. Het wordt als respectloos gezien tegenover de man als een vrouw beter opgeleid is dan haar man (Cutz en Chandler 2000: 70).

Zoals Maria zelf ook aangeeft is haar situatie niet representatief voor de gemiddelde vrouw in Guatemala. Zeker in Santiago Atitlán, waar een groot deel van de bevolking weinig financiële middelen heeft, hebben niet veel vrouwen van haar leeftijd de kans gehad te studeren en een goede baan te vinden. Yulissa is hier een voorbeeld van. Zij is een 32-jarige getrouwde vrouw met vier kinderen en heeft haar *primaria* nooit af kunnen maken, omdat haar vader vermoord werd tijdens het gewapend conflict, waardoor er niet genoeg geld was om alle kinderen verder te laten studeren.⁸ Haar moeder werkte niet, omdat haar vader dit niet wilde, dus na de dood van haar vader was er geen inkomen meer voor het gezin. Studeren werd door haar ouders ook niet zo belangrijk geacht voor meisjes, want zij zouden later toch gaan trouwen en dan huisvrouw worden. Jongens daarentegen moesten hun gezin gaan onderhouden, dus voor hen was het belangrijker om te studeren volgens Yulissa’s ouders.

Dergelijke verhalen ben ik tijdens mijn onderzoek vaak tegengekomen, wanneer het over de oudere generatie ging. Veel vrouwen gaven aan dat hun ouders niet mochten studeren, omdat hun grootouders wilden dat zij werkten om bij te dragen aan het gezinsinkomen. Volgens Jeanny, een jonge *maestra*, werd studeren vaak als tijdsverlies gezien, en leverde werk tenminste nog iets op. *“Maar werk is tijdelijk, en je studie is voor altijd. Je houdt je kennis de rest van je leven.”*⁹ Vooral meisjes werden van school gehouden, omdat het voor hen toch niet belangrijk was om te studeren. Als er dus al een kind naar school kon gaan, gaven ouders vaak de voorkeur aan jongens. Dit hangt samen met het patriarchale model waardoor familiepatronen in het grootste gedeelte van de twintigste eeuw in Latijns-Amerika gedomineerd werden. Mannen werden gezien als hoofd van het huishouden en kostwinner, terwijl vrouwen huisvrouw en moeder waren en financieel afhankelijk waren van hun man

⁷ Interview Maria, 5 maart 2010

⁸ Interview Yulissa, 13 maart 2010

⁹ Interview Jeanny, 22 april 2010

(Chant 2002: 549). Voor vrouwen werd het daarom dus vaak minder noodzakelijk gevonden om te studeren.

Volgens Debora krijgen vrouwen tegenwoordig veel meer kansen dan toen, en zijn zij zich meer bewust van het feit dat ze dezelfde rechten als mannen hebben.¹⁰ Zijzelf leerde over gelijke rechten aan de hand van de Guatemalteekse grondwet. Debora studeert, naast haar baan, aan de universiteit van San Carlos, waar ze een studie doet die haar opleidt om te werken met studenten in de adolescentie. Aan haar universiteit studeren tegenwoordig zelfs meer vrouwen dan mannen, omdat steeds meer vrouwen zichzelf willen ontwikkelen en verbeteren. Haar ouders stimuleerden haar altijd om naar school te gaan, want zij vinden dit erg belangrijk. Zelf mochten zij niet studeren van hun ouders, maar ze willen daarom wel dat hun kinderen, drie jongens en vijf meisjes, allemaal een opleiding afronden.

Ook de moeder van Ingrid vindt educatie erg belangrijk.¹¹ Ingrid is een jonge vrouw van 21 jaar die *maestra* is en aan de universiteit studeert. Zij vertelt dat haar moeder vroeger niet mocht studeren, omdat zij de oudste dochter van een groot gezin was, en daarom voor haar broertjes en zusjes moest zorgen. Het was echter wel haar grote droom, en daarom geeft ze haar dochters wel de kans om te studeren, door hen financieel te steunen van het geld dat ze verdient met het verkopen van kleding.

Een verandering in het dorp die geleid heeft tot meer studerende mensen in Santiago is de oprichting van opleidingen op *diversificado*-niveau. Tegenwoordig kun je in Santiago studeren in een aantal verschillende richtingen, namelijk een lerarenopleiding van *preprimaria* en *primaria*, informatica en toerisme. Deze opleidingen waren er zo'n vijftien jaar geleden nog niet, waardoor jongeren die verder wilden studeren het dorp uit moesten. Dit was financieel gezien vaak een probleem, en voor meisjes soms nog extra lastig omdat hun ouders hen niet alleen en onbeschermd in een andere stad wilden laten wonen. Door de komst van *diversificado*-opleidingen in Santiago zelf zijn voor deze mensen de kansen vergroot om toch te kunnen studeren. Daarnaast is er sinds zeer korte tijd ook een universiteit, die *Panamericana* heet en alleen op zaterdag plaatsvindt in het gebouw van de radio 'Voz de Atitlán'. Op deze universiteit kun je pedagogiek studeren en docent op een school met het niveau *basico* worden.

Toch is het educatieniveau in Santiago Atitlán niet overal even hoog. Vooral in de rurale gebieden rondom het dorp, zoals het canton Tzanchaj, is men over het algemeen minder hoog opgeleid dan in het urbane gebied en ziet men nog minder goed het belang van educatie,

¹⁰ Interview Debora, 23 maart 2010

¹¹ Interview Ingrid, 13 april 2010

volgens vrouwen die *maestra* in deze gebieden zijn. Mercedes, oprichtster van vrouwenorganisatie Iik'-Luna, vertelt dat analfabetisme in Santiago Atitlán nog vrij vaak voorkomt, maar wel vooral bij oudere mensen en in rurale gebieden zoals Tzanchaj.¹² Dit heeft er mee te maken dat hier vroeger geen scholen waren, waardoor kinderen naar het dorp moesten reizen en dus veel geld en tijd hieraan kwijt waren. Om deze reden konden de families dit vaak niet opbrengen en bleven de kinderen ongeschoold thuis. Tegenwoordig zijn hier wel scholen en de mensen van dertig jaar of jonger kunnen meestal wel lezen en schrijven, maar het opleidingsniveau blijft lager door het gebrek aan scholen met een hoger niveau in deze gebieden, zoals al naar voren kwam in hoofdstuk 2. In dat hoofdstuk heb ik ook al aangegeven dat analfabetisme nog steeds een probleem is in Guatemala, en dan met name bij Maya's (Lloyd 2004). Naast deze etnische ongelijkheid is er volgens Brinton Lykes ook duidelijk sprake van genderongelijkheid; vrouwen zijn relatief vaker ongeletterd dan mannen (Brinton Lykes 1999: 215). Om deze etnische en genderongelijkheid tegen te gaan zijn er wel op veel plaatsen, zoals ook in Santiago Atitlán, projecten opgezet of scholen opgericht.

Een aantal oudere vrouwen leert hier nu ook lezen en schrijven tijdens de alfabetiseringscursus die gegeven wordt door Mercedes. De cursus wordt gegeven in een kleine ruimte naast een school, waar alleen een schoolbordje aan de muur hangt. Er zijn geen tafels en stoelen, want, zo zegt Mercedes, *“We zijn nu eenmaal arm.”*¹³ De vrouwen in de groep verschillen erg in leeftijd, de jongste vrouw is begin dertig, terwijl de oudste al richting de zestig gaat. Er zijn veel kinderen bij en de sfeer is ongedwongen, want Mercedes wil de cursus vooral geen verplichting maken. *“Moeders worden altijd gevolgd door hun kinderen en moeten voor hun huishouden en familie zorgen. Voor deze cursus moeten ze hun tijd opofferen, en daarom moet ik zorgen dat ze met plezier komen en begrijpen wat het belang hiervan is.”*

Debora heeft thuis altijd geleerd hoe belangrijk het is om een goede opleiding en baan te hebben en hecht daarom zelf ook veel waarde hieraan. *“Ik heb nu een goede baan en kan van het geld dat ik verdien naar de universiteit gaan. Ik wil ontzettend graag mijn studie afmaken en ook als ik getrouwd ben wil ik graag blijven werken. Mijn studie heeft veel tijd en werk gekost, en ik zou het zonde vinden om mijn diploma niet te gebruiken en alleen maar voor mijn familie te gaan zorgen. Ik heb veel geleerd en dat wil ik allemaal in de praktijk*

¹² Interview Mercedes, 21 april 2010

¹³ Gesprek met Mercedes tijdens PO alfabetiseringscursus, 20 april 2010

brengen."¹⁴ Daarnaast wordt door veel respondenten aangegeven dat het voor de gezinsinkomsten stukken voordeliger is als een vrouw werkt. Vrouwen werken tegenwoordig dan ook meer buitenshuis dan vroeger, omdat toen de algemene gedachte was dat vrouwen in huis hoorden te zijn, en mannen kostwinner waren. Van alle vrouwen die ik gesproken heb, hadden de ouders vroeger dan ook een duidelijke taakverdeling en was de dichotomie tussen het publieke, mannelijke domein en het private, vrouwelijke domein toen dus nog wel aanwezig.

Tegenwoordig is deze verdeling een stuk minder streng en staan veel mannen achter hun vrouwen en dochters als zij willen werken.. Het is opvallend hoeveel jonge vrouwen gekozen hebben voor een lerarenopleiding, want verschillende respondenten geven aan dat er tegenwoordig meer *maestras* dan *maestros* zijn in Santiago. Daarnaast zijn vrouwen volgens deze respondenten onder andere werkzaam bij de gemeente op verschillende afdelingen en als verpleegkundige bij het gezondheidscentrum in het dorp. Vrouwen zijn dus in opkomst op de arbeidsmarkt in het dorp, en daardoor gaat de hierboven genoemde dichotomie dus niet meer op voor de huidige situatie, zoals ik al beschreven heb in de theorie aan de hand van Spike Peterson (2000). Tegenwoordig wordt steeds duidelijker zichtbaar dat privé en publiek met elkaar vervlochten zijn, en dat je het privé-domein niet kunt zien als enkel vrouwelijk, terwijl het publiek domein enkel mannelijk zou zijn. Vrouwen bewegen zich zowel in het publieke als in het privé-domein, en de acties die zij ondernemen hebben invloed op beide domeinen.

3.2 Het belang van werk en educatie

Tegenwoordig zijn vrouwen zich erg bewust van het belang van werk en educatie. Alle vrouwen die ik gesproken heb stellen dat educatie erg belangrijk is om zichzelf te ontwikkelen en te verbeteren, om eigen ideeën en inzichten te krijgen en deze te leren verwoorden. Volgens Mercedes van Iik'-Luna is het erg belangrijk dat vrouwen leren lezen en schrijven omdat zij dan ook het Spaans goed leren beheersen.¹⁵ Veel ongeschoolde mensen spreken geen Spaans, en hierdoor kunnen zij zich niet redden wanneer ze bijvoorbeeld in aanraking komen met artsen, stelt Mercedes. Daarnaast kunnen vrouwenrechten dan makkelijk geweld aangedaan worden, want vrouwen kunnen toch niet voor zichzelf opkomen, omdat ze dit niet geleerd hebben. Hierdoor worden zij volgens haar dus een erg makkelijk doelwit voor discriminatie. Het is volgens meerdere vrouwen uit mijn onderzoek daarom van

¹⁴ Interview Debora, 23 maart 2010

¹⁵ Interview Mercedes, 21 april 2010

belang dat zij leren over hun eigen rechten. Daarnaast is het volgens verschillende vrouwen nuttig dat ze voorbereid worden op hun verdere leven en eventuele moeilijkheden die ze nog zullen krijgen, en dat ze meer realiteitsbesef krijgen en een beter wereldbeeld. Dit is belangrijk omdat vrouwen hun kinderen volgens schooldirectrice Isabel meer kunnen meegeven in hun opvoeding als ze zich zelf bewust zijn van wat er in de wereld gebeurt en welke plek zij innemen in deze wereld.¹⁶ Ingrid, een jonge vrouw die *maestra* is en aan de universiteit studeert, benoemt ook nog een ander belang van studeren. “*Vrouwen die niet studeren, dromen niet. Zij hebben geen verbeeldingskracht. Zulke vrouwen zijn conformistisch en passen zich aan de omstandigheden aan. Vrouwen die studeren zijn juist niet conformistisch, zij willen iets bereiken en veranderingen teweegbrengen.*”¹⁷ Dat opgeleide vrouwen veranderingen teweeg willen brengen wordt ook erkend door de andere jonge vrouwen, die allemaal aangeven een ander en beter leven te willen leiden dan hun moeders. Zij willen dat hun echtgenoot meer respect voor hen heeft en dat de verhoudingen binnen het huwelijk gelijk zullen zijn. Hier zal ik in hoofdstuk 5 meer over vertellen.

De hierboven genoemde ideeën van vrouwen over het belang van educatie kunnen allemaal gezien worden vanuit het idee dat educatie *agency* en *empowerment* bevordert. Wanneer vrouwen naar school gaan, leren zij over hun rechten, vergaren ze meer kennis en leren ze op te komen voor zichzelf. Hierdoor leren ze hoe ze hun culturele identiteiten kunnen vormen en veranderen, ze worden zich dus bewust van hun *agency* (Kottak 2006: 51). Door het benutten van deze *agency* kunnen ze zelf iets veranderen aan hun levenssituatie, ze kunnen, zoals Ingrid zegt, veranderingen teweegbrengen in de omstandigheden waarin ze leven. Vanuit de visie van Deere en Léon (2001: 23-25), dat *empowerment* de basis is voor het creëren van andere visies door vrouwen en het proces om deze visies om te zetten in realiteit door veranderende sociale relaties, werken ze op deze manier dus aan hun *empowerment*.

Ook werk wordt als iets zeer belangrijks gezien. Steeds meer vrouwen willen werken om geld te verdienen en onafhankelijk te kunnen zijn van hun ouders of echtgenoot. Ana, een jonge vrouw die als *maestra* werkt bij Centro Nufed, stelt dat de positie van vrouwen verbetert wanneer zij niet afhankelijk zijn.¹⁸ Chonita geeft ook aan dat vrouwen die geen werk hebben erg afhankelijk zijn van hun man. Wanneer zij iets nodig hebben, moeten ze geld aan hun man vragen, en zij kunnen nooit zelfstandig en onafhankelijk iets doen. Hierdoor zijn de

¹⁶ Interview Isabel, 24 maart 2010

¹⁷ Interview Ingrid, 13 april 2010

¹⁸ Interview Ana, 7 april 2010

verhoudingen in een relatie scheef, omdat de man over het geld beschikt en de vrouw niet. Om deze reden is het volgens Chonita belangrijk dat een vrouw zelf ook geld verdient en niet volledig afhankelijk van haar echtgenoot is.¹⁹ De extra inkomsten zijn voor hun gezin vaak ook belangrijk volgens meerdere vrouwen uit mijn onderzoek. Als vrouwen werken kunnen ze hun kinderen vaak een goede toekomst bieden, omdat ze met het gezamenlijke inkomen de studie van hun kinderen makkelijker kunnen betalen, en omdat ze ook het goede voorbeeld geven aan hun kinderen. Deze bevindingen sluiten aan bij de visie van Chant, die stelt dat de gestegen vrouwelijke arbeidsparticipatie heeft geleid tot gedestabiliseerde traditionele genderverhoudingen en voordelen voor vrouwen binnen *male-headed* huishoudens. Vrouwen hebben onder andere meer macht gekregen binnen hun huishouden en zijn economisch minder afhankelijk van hun man (Chant 2002: 549-550). Door zelf geld te verdienen kunnen zij ook meer beslissingen nemen zonder deze eerst met hun man te moeten overleggen of geld aan hem te moeten vragen. Toch blijft volledige economische onafhankelijkheid voor vrouwen erg lastig, omdat veel mensen in armoede leven. De bevolking van Santiago Atitlán is bijna volledig *indigena* en gezinsinkomens zijn laag. Ook heeft het dorp ernstig geleden onder het gewapend conflict en heeft er een *massacre* plaatsgevonden in het begin van de jaren '90. Hierdoor heeft het dorp het zwaar gehad en is de armoede behoorlijk groot. Zoals ik in hoofdstuk 2 heb aangegeven is de indigenabevolking in Guatemala een gemarginaliseerde groep, en zijn de gebieden die bewoond worden door *indigenas* vaak arme gebieden (Fischer en Hendrickson 2003: 27-30). Dit geldt dus zeker ook voor Santiago Atitlán.

Als vrouwen gestudeerd hebben en werken is dit van invloed op hun persoonlijke leven, omdat ze zich meer bewust zijn van zichzelf. Dit sluit aan bij de visie van Carter (2004: 646) dat vrouwen door toegang tot educatie zich meer kunnen ontwikkelen en daardoor meer bewust worden van hun plaats in de maatschappij. Vrouwen die niet kunnen lezen en schrijven krijgen volgens Isabel veel minder mee van de wereld, en daarom is het erg van belang dat ze dit wel kunnen.²⁰ In relaties speelt deze factor volgens meerdere vrouwen ook mee, omdat vrouwen die gestudeerd hebben beter kunnen opkomen voor zichzelf en beter kunnen communiceren, en communicatie is erg belangrijk voor een goede relatie. Volgens Ingrid is werk voor het persoonlijke leven juist niet goed, omdat het lastig is met kinderen, want zij hebben steun en liefde nodig. Volgens Ingrid zou de beste situatie zijn als de man het hoofd van de familie is en de vrouw hem helpt. De man is de leider en dat is goed volgens haar, maar de vrouw moet dan wel respect krijgen en niet gediscrimineerd worden.

¹⁹ Interview Chonita, 19 april 2010

²⁰ Interview Isabel, 24 maart 2010

Economisch gezien is het in Ingrid's ogen dus goed als de vrouw werkt, maar de vrouw heeft bescherming nodig, en zou niet teveel weg van huis moeten zijn. De visie dat mannen het hoofd van de familie horen te zijn wordt door meerdere vrouwen uitgesproken, zolang vrouwen wel respect en vrijheid krijgen.

Uit deze gegevens kan geconcludeerd worden dat de toegang tot educatie en werk voor vrouwen in de laatste decennia behoorlijk is toegenomen. Vrouwen krijgen meer kansen, meer mogelijkheden, en worden minder gediscrimineerd. Ouders zien in hoe belangrijk het is dat zowel hun zonen als hun dochters studeren, en daarna een goede baan krijgen. Vrouwen willen steeds meer studeren en werken aan hun *agency* en *empowerment* om hun positie in de gemeenschap te verbeteren. Hoewel deze visie nog niet door alle mensen in het dorp gedeeld wordt, krijgen veel vrouwen tegenwoordig de mogelijkheid te werken aan een betere toekomst voor henzelf en hun zonen en dochters.

Hoofdstuk 4 Organisatie

“Vrouwen zijn heel complementair in hun leven, ze wijden zich zowel aan hun familie als aan organisaties. Op deze manier dragen ze bij aan het welzijn van hun familie en dat van hun gemeenschap.” Elena Cochè Damián, oprichtster en voorzitter van organisatie Iik’-Luna

In Santiago Atitlán zijn tegenwoordig veel organisaties die zich bezighouden met thema’s op economisch, sociaal, religieus en politiek gebied. Een opvallend verschijnsel hierbij is dat er in het dorp steeds meer vrouwenorganisaties actief zijn. Organisatoren bouwen een gemeenschap met gedeelde waarden en belangen, en motiveren mensen tot het ondernemen van actie om deze waarden en belangen na te streven (Ganz 2002: 16-17). Vanuit deze gedachte wil ik mij in dit hoofdstuk richten op organisatie en participatie van vrouwen in de gemeenschap. Ik ben van mening dat vrouwenorganisaties van invloed kunnen zijn op genderverhoudingen binnen een gemeenschap, en daarom is het voor mijn onderzoek van belang inzicht te krijgen in het functioneren van lokale vrouwenorganisaties en de ideeën die vrouwen over deze organisaties hebben. Op deze manier kan ik inzichtelijk maken hoe vrouwenorganisaties een bijdrage kunnen leveren aan het verbeteren van de positie van vrouwen in Santiago Atitlán.

Ik wil dit hoofdstuk beginnen met de huidige situatie op het gebied van vrouwenorganisaties en participatie in Santiago Atitlán. Daarna wil ik de samenhang tussen politiek en organisaties uitwerken, om als laatste in te gaan op één organisatie in het bijzonder die mijns inziens op verschillende gebieden goed en belangrijk werk verricht binnen de gemeenschap.

4.1 Vrouwenorganisaties in Santiago Atitlán

Vrouwen zijn sociaal erg actief in Santiago Atitlán, ze organiseren zich in allerlei soorten organisaties en vrouwengroepen binnen verschillende kerken. Dit is een fenomeen van de laatste jaren, want ongeveer twintig jaar geleden waren vrouwen nog lang niet zo actief. Volgens schooldirectrice Isabel waren mannen vroeger, zo’n tien tot twintig jaar geleden, veel actiever in het dorp en organiseerden zij zich juist veel meer. Tegenwoordig is de participatie van mannen juist afgezwakt en houden zij zich meer met andere zaken bezig. Nicolas, directeur van een onderwijsinstelling voor oudere studenten, stelt dat vrouwen tegenwoordig

meer macht gekregen hebben en erg in opkomst zijn.²¹ Zoals ik al in mijn theoretisch hoofdstuk aangaf is de belangrijkste vorm van macht in de moderne samenleving de vorm die krachten wil voortbrengen, hen wil laten groeien en ordenen, in plaats van een vorm van macht die deze krachten enkel wil vernietigen en zich laten overgeven (Inglis 1997: 10). Deze vorm van macht sluit aan bij de ideeën van Nicolas over de macht van vrouwen. Vrouwen krijgen meer vrijheid en daardoor meer macht om zichzelf te ontwikkelen, op te komen voor hun rechten en krachtige vrouwen te zijn. Zij hebben nu een duidelijkere mening dan vroeger en dragen deze ook uit om veranderingen op gang te brengen. “*Vrouwen bewegen alles hier*”, zegt Nicolas.

Sarita, een jonge *maestra*, vertelt dat het een erg goede ontwikkeling is dat vrouwen zich tegenwoordig organiseren, omdat ze op deze manier een voorbeeld zijn voor andere vrouwen.²² Vrouwen hebben lange tijd geen macht en geen mening gehad, maar tegenwoordig kunnen zij in organisaties van zich laten horen, en kunnen vrouwen zelfs leiders van zulke organisaties zijn, zo stelt ze. Wanneer vrouwen zich bewust worden van hun eigen capaciteiten, kunnen ze deze ook inzetten om iets te bereiken. Door de toegenomen vrijheid en macht waar Nicolas en Sarita over spreken, krijgen vrouwen dus steeds meer *agency*, het vermogen tot zelf handelen om hun eigen belang na te streven (Kottak 2006: 51), en met deze nieuwverworven *agency* kunnen zij werken aan hun *empowerment*. Dit houdt in dat zij binnen de bestaande structuren van macht met succes kunnen handelen. Door succesvol te handelen kunnen ze de bestaande structuren, waarin hen een ondergeschikte positie wordt toebedeeld, langzaam veranderen.

Veel getrouwde vrouwen zijn aangesloten bij een organisatie. Yulissa, moeder van vier opgroeiende kinderen, is lid van Puente de Amistad, een organisatie die de vrouw en haar familie steunt, door het lenen van geld aan moeders van arme gezinnen. Als deze vrouwen het geld op de juiste manier investeren en hun werk goed doen, kunnen ze weer hogere leningen krijgen.²³ Op deze manier kunnen moeders hun gezin onderhouden en hun levenssituatie verbeteren. Ook zijn er landelijke organisaties, opgericht door de vrouw van de president, Sandra Torres de Colom, die zich vaak bezighouden met educatie. Een hiervan is ‘Mi familia progresa’, die zich richt op moeders met jonge kinderen, en wil zorgen dat ouders hun kinderen naar school laten gaan. Sarita heeft bij een andere organisatie van de presidentsvrouw een studiebeurs kunnen krijgen, zodat ze een jaar lang financieel gesteund

²¹ Gesprek met Nicolas, 25 maart 2010

²² Interview Sarita, 12 maart 2010

²³ Interview Yulissa, 13 maart 2010

werd tijdens haar lerarenopleiding. Daarnaast zijn er in Santiago zelf ook veel vrouwengroepen, die vrouwen niet in materiële zin steunen, maar die groepsgevoel en verbondenheid bewerkstelligen. Het is hier dus duidelijk zichtbaar dat de vervlechting tussen het privé- en het publieke domein, waar ik in hoofdstuk 3 al over gesproken heb, ook in deze context van toepassing is. Vrouwen bevinden zich door hun lidmaatschap bij organisaties in de publieke sfeer, en dit lidmaatschap heeft weer invloed op hun gezinssituatie, de privésfeer. De privé- en publieke sfeer bestaan dus niet los van elkaar, maar hebben wederzijdse invloed en lopen soms zelfs in elkaar over.

4.2 Politiek en Organisatie

In het gemeentehuis bevindt zich ook een afdeling die speciaal gericht is op vrouwen, ‘La Oficina Municipal de la Mujer’. Deze afdeling heeft drie vaste medewerkers, maar in het kantoor bevinden zich altijd meer vrouwen. Sommige vrouwen werken mee met de vaste medewerkers, andere vrouwen komen langs om iets af te geven, hun identiteitsbewijs te laten zien of om hulp te vragen voor hun gezin. Ook zit er vaak een aantal vrouwen gewoon voor zich uit te kijken op een plastic stoeltje. Yolanda, de coördinatrice van de afdeling, zegt dat zij werken aan de rechten van vrouwen in de gemeente en daarom samenwerken met alle vrouwenorganisaties hier in Santiago Atitlán. Haar lijst met alle telefoonnummers en contactpersonen bestaat uit elf organisaties en groepen.²⁴

Er blijken echter meer vrouwenorganisaties in het dorp te bestaan dan deze elf namen op de lijst. De organisatie Iik’-Luna staat er bijvoorbeeld niet op, terwijl deze wel degelijk een actieve en succesvolle vrouwenorganisatie is. Dit heeft te maken met de ideologie van de politiek, want die houdt in dat de gemeente alleen projecten en mensen wil steunen die de gemeente op politiek gebied steunen. Omdat Iik’-Luna geen organisatie is die zich met gemeentepolitiek bezighoudt en geen steun biedt aan de heersende politieke partij kost het hen veel moeite om hulp van de gemeente te krijgen. Elena, de voorzitter en medeoprichtster van Iik’-Luna, geeft aan dat deze situatie de dialoog met de burgemeester, Manuel Reanda Pablo, erg lastig maakt, en dat de organisatie daarom een nieuw gemeentebestuur afwacht, om dan weer opnieuw te proberen erkenning van de gemeente te krijgen.²⁵

Meerdere vrouwen laten zien dat de steun aan vrouwen vanuit de gemeente en gemeentelijke organisaties niet helemaal is wat het lijkt. Zo vertelt Elena dat de vrouwen die

²⁴ Gesprek met Yolanda, 5 maart 2010

²⁵ Interview Elena, 5 april 2010

werken bij de vrouwenafdeling van de gemeente er alleen maar zijn om het patriarchale beeld te verzwakken, om te laten zien dat vrouwen ook gezag krijgen. Op deze manier houdt de gemeente de schijn op van openheid en waardering naar vrouwen toe, maar eigenlijk is dit niet de werkelijke situatie. De gemeente heeft macht en geld, en de organisaties die aangesloten zijn krijgen alleen financiële steun wanneer zij de orders van de gemeente opvolgen, volgens haar. De coördinatrice van de vrouwenafdeling is slechts een tussenpersoon tussen de gemeente en de organisaties, maar heeft zelf vrij weinig te zeggen. Vandaar dat Elena stelt, “*De vrouwenafdeling van de gemeente is niet de plek van de vrouwen, het is een plek van de politiek*”. Ook Sarita geeft aan dat de hulp van de gemeentelijke vrouwenafdeling sterk afhangt van politieke belangen.²⁶ Zij heeft zelf ook een keer de hulp gevraagd van deze afdeling bij het vinden van werk, maar zij kreeg dit niet omdat ze geen aanhanger van de burgemeester is. Volgens haar zegt de gemeente heel veel, maar doet hij niets. Tenslotte stelt Chonita, een oudere vrouw die weduwe werd ten tijde van het gewapend conflict, dat de hulp aan vrouwen die de gemeente biedt voortkomt uit politieke belangen.²⁷ De burgemeester is op dit moment steun aan het bieden aan verschillende organisaties, maar doet dit volgens haar alleen maar omdat hij volgend jaar herkozen wil worden bij de gemeentelijke verkiezingen.

4.3 Iik'-Luna, Asociación de Mujeres de Desarrollo Integral

Een fragment uit het veld:

Na een snelle rit in een tuctuc komen we met z'n drieën aan in Panabaj, waar hun koffieveld is. Het veldje ziet er erg goed uit, de koffieplantjes staan keurig in lange rijen en er zijn zeilen over het veld gespannen om de plantjes te beschermen tegen de felle zon. Twee vrouwen zijn aan het werk, en Mercedes gaat ook meteen aan het werk.. Elena vertelt mij eerst over hun doelen en werkwijze en loopt vervolgens rond het veld, en ik vraag de vrouwen of ik ook kan helpen. Die vraag wordt met een glimlach ontvangen en Mercedes legt me uit wat ik moet doen. Samen werken we nog een hele tijd verder, gebukt onder de lage zeilen. De vrouwen praten met elkaar, lachen en nemen af en toe even pauze. Als ik opkijk zie ik Elena foto's van mij maken en lachend naar mij kijken. Na een hele tijd nemen de vrouwen even pauze, en vertelt Elena mij over de plannen van volgend jaar. Naast het koffieveld hebben ze nog een stukje grond, waar ze kruiden willen gaan verbouwen. Er wordt in Tzutujil gepraat en

²⁶ Interview Sarita, 9 april 2010

²⁷ Interview Chonita, 19 april 2010

gelachen, waarna Elena me vertelt waar ze het over hebben: 'Misschien kunnen we marihuana naar Nederland gaan exporteren.'

Dit fragment is een sfeerimpressie om de gemoedelijke en gastvrije sfeer die de organisatie Iik'-Luna creëerde en die mij tijdens alle activiteiten het gevoel gaf dat ik welkom was, weer te geven. Helaas heb ik niet de mogelijkheid gehad gesprekken te voeren met vrouwen die lid zijn van Iik'-Luna, omdat deze vrouwen meestal het Spaans niet voldoende beheersten om met mij te spreken. Daarom heb ik informatie verzameld door gesprekken te voeren met Elena en Mercedes, de oprichtsters van Iik'-Luna, en door aanwezig te zijn bij een aantal vergaderingen, een alfabetiseringsles en op bezoek bij vrouwen die aan het werk waren op de koffievelden, zoals beschreven in het fragment.

De organisatie Iik'-Luna is twaalf jaar geleden opgericht voor de behoeftes van alleenstaande moeders, weduwen en wezen na het gewapende conflict dat Santiago hard getroffen heeft. Hun officiële, schriftelijke doelstelling luidt 'het bevorderen van de lokale integrale en duurzame ontwikkeling, gebaseerd op de actieve, bewuste en vooruitstrevende participatie van vrouwen'. De oprichtsters zijn drie zussen, Elena, Mercedes en Maria Cochè Damián, die zich bewust waren van de behoeftes van mensen in het dorp en vonden dat er iets moest gebeuren. De organisatie wil zorgen dat vrouwen weten over hun rechten, dat ze participeren in de maatschappij en dat ze andere rollen vervullen dan alleen maar reproductief en moeder zijn. Elena, de voorzitter van deze organisatie, stelt dat vrouwen net zoveel kunnen als mannen, maar dat zij in een minderwaardige positie geduwd worden. Iik'-Luna werkt eraan om deze vrouwen te steunen, hen bewust te maken van hun eigen waarde en capaciteiten, en het beste uit zichzelf te halen.²⁸ Hier komen de drie factoren die volgens de theorie van Ganz (2002) ten grondslag liggen aan organiseren naar voren, namelijk relaties, begrip en actie. De vrouwen komen bij elkaar, bouwen een band met elkaar op en hebben een gezamenlijk doel, het bevorderen van participatie van vrouwen in de gemeenschap om te werken aan lokale ontwikkeling. Iik'-Luna zorgt ervoor dat zij begrijpen wie zij zijn, welke rechten zij hebben, en wat ze kunnen doen om hun positie en die van hun gezin te verbeteren. Vervolgens kunnen zij overgaan tot actie, door zelf te gaan handelen en hun leven in eigen handen te nemen. De theorie van Ganz (2002) is dus duidelijk van toepassing op de handelswijze van deze organisatie.

²⁸ Interview Elena, 5 april 2010

De ontwikkeling en de incorporatie van de vrouw in de samenleving staan centraal. De organisatie heeft een aantal componenten, namelijk handwerken, landbouw, veeteelt, educatie en *incidencia*. Het handwerken bestaat uit het maken van onder andere kleding, sieraden en kleedjes. Het gaat dus om naai- en confectiewerk. Het component landbouw concentreert zich op koffie. De organisatie heeft in het rurale gebied Panabaj een terrein waar ze koffie verbouwen. Hier werken vrouwen in diensten, een paar keer per week gaan twee vrouwen naar het veld om het schoon te houden en de koffieplantjes te verzorgen. Veeteelt is een nieuwe component. De organisatie heeft een koeienstal laten bouwen in de buurt van het koffieveld, waar ze twintig koeien gaan houden. Deze koeien worden dan gebruikt voor melkproductie, waarvan een deel gebruikt wordt om kaas te maken, waardoor ze zorgen voor de zekerheid dat iedereen te eten heeft. Daarnaast levert het ook werkgelegenheid op voor de vrouwen van de organisatie.

De component educatie bestaat uit twee delen, namelijk de 'Academia Luna', waar voornamelijk jongeren leren typen, en alfabetiseringscursussen. De academie is open voor jongeren die geen middelen hebben en geen reguliere studie kunnen betalen. Op de academie hoeven ze slechts iets kleins te betalen, een bedrag dat afgestemd wordt op hun mogelijkheden, want veel jongeren zijn kinderen van boeren die geen geld hebben. Als zij hun opleiding afronden krijgen ze ook een certificaat van het ministerie van educatie, dus het is een officieel geregistreerde opleiding. De alfabetiseringscursus is al kort besproken in het voorgaande hoofdstuk. Deze wordt gegeven door Mercedes, zus van Elena en medeoprichtster van Iik'-Luna. De alfabetiseringslessen worden mogelijk gemaakt door Conalfa, een nationaal comité dat door de overheid wordt gesteund en zich bezighoudt met de alfabetisering van het gehele land. Conalfa en Iik'-Luna werken samen om vrouwen in Santiago te leren lezen en schrijven, en daarom hoeven de vrouwen zelf niets te betalen. Hun studiematerialen worden aangeboden door Conalfa en ook de organisatie vraagt geen geld. De vrouwen die deelnemen aan de lessen en de gehele cursus volbrengen krijgen een certificaat die gelijkstaat aan het behalen van 6 *primaria*. Dit jaar zijn de eerste tien vrouwen geslaagd, en nu zijn net twee nieuwe groepen gestart.

Het laatste component is *incidencia*. Hierbij gaat het erom dat vrouwen deelnemen aan vergaderingen, dat er beslissingen genomen worden voor projecten en andere initiatieven. Deze participatie vindt plaats binnen de organisatie, maar ook op gemeenschaps- en departementaal niveau. Het gaat volgens Elena om politieke participatie van vrouwen, om hen

aan te zetten tot zelf actor zijn.²⁹ De vrouwen worden gemotiveerd om te participeren in belangrijke activiteiten om zo hun stem te laten horen. Hoewel Elena het niet in dezelfde bewoordingen zegt, kunnen aan deze ideeën de begrippen *agency* en *empowerment* gekoppeld worden. Er wordt gestreefd naar verandering en participatie, naar een betere positie voor vrouwen in de gemeenschap. Elena wil dat vrouwen actor worden en hun stem laten horen. Dit betekent vanuit de theorie dat vrouwen hun *agency* moeten benutten en deze inzetten om veranderingen te bewerkstelligen en zichzelf te *empoweren*.

Daarnaast opereert de organisatie ook op overheidsniveau, waar ze in een organisatie zitten die zich bezighoudt met het laten horen van de stem van *indigena* vrouwen, en de strijd tegen discriminatie van *indigenas*. Deze organisatie wil bereiken dat eerder gemaakte fouten hersteld worden en dat de overheid haar verantwoordelijkheid neemt op het gebied van projecten om vrouwen te ondersteunen. Alle organisaties van *indigena* vrouwen verenigen zich in deze grote organisatie, om van de staat te eisen dat ze opkomen voor de educatie en gezondheid van vrouwen. Als vertegenwoordigsters van Iik'-Luna zitten Elena, Mercedes en Isabel, de vicevoorzitter, in deze nationale organisatie om hun visies uit te dragen. Elena is secretaris van de nationale coördinatiecommissie. Zij richten hun strijd voor gelijke rechten dus niet alleen maar op hun vrouwelijke identiteit, maar ook op hun Maya identiteit. Volgens Elena zijn zij als het ware dubbel gemarginaliseerd, in de eerste plaats als Maya, en in de tweede plaats als vrouw. Hun strijd voor gendergelijkheid kan dus niet losgezien worden van hun strijd voor etnische gelijkheid. Hierin komt het kruispuntdenken van Gloria Wekker (2001) naar voren.

Mercedes vertelt dat zij naast deze vijf componenten zich ook bezighouden met sociale zaken, zoals het organiseren van een jaarlijkse activiteit voor de leden en hun gezin en het praten met families waar problemen zijn.³⁰ Veel vrouwen hebben te maken met huiselijk geweld of mannen die ontrouw zijn, en Iik'-Luna gaat met deze mensen de dialoog aan om samen tot goede oplossingen te komen. Elena vertelt ook dat er zo'n twaalf jaar geleden, toen de organisatie net opgericht was, veel problemen waren met de mannen van de leden.³¹ Zij wilden niet dat hun vrouw betrokken was bij een organisatie, omdat die haar wel eens op slechte ideeën zou kunnen brengen. De organisatie heeft toen gesprekken georganiseerd met de mannen van hun leden, om hen uit te leggen wat zij met hun organisatie willen bereiken en welk voordeel deze ook voor het gezin kan hebben. Tegenwoordig hebben de mannen meer

²⁹ Interview Elena, 15 april 2010

³⁰ Interview Mercedes, 21 april 2010

³¹ Interview Elena, 5 april 2010

respect voor de organisatie, en, zo zegt Elena, “*ze komen zelfs naar de vergaderingen als hun vrouw niet kan*”.

Iik'-Luna is een erg succesvolle organisatie die goed in elkaar zit. Interne problemen komen bijna niet voor, omdat de organisatie goed gestructureerd is en de communicatie goed verloopt. Financieel gezien heeft de organisatie het echter wel moeilijk. Zo hebben ze bijvoorbeeld geen eigen plek, maar bevinden de Academie, de werkplaatsen en de bibliotheek zich in het familiehuis van de oprichtsters. Een ander probleem is, zoals eerder al genoemd, dat de burgemeester hun organisatie niet erkent. Volgens Mercedes is dit een probleem omdat ze daarom de steun van de gemeente missen op zowel sociaal als financieel gebied. Ze zijn hierdoor bijvoorbeeld niet zo bekend in het dorp, omdat ze niet op officiële lijsten van de gemeente voorkomen. Op departementaal en nationaal niveau zijn ze echter wel actief en gaat het ook erg goed. Volgens Elena groeit Iik'-Luna elke dag weer een beetje meer, en zal zij in de toekomst nog veel meer kunnen doen voor haar gemeenschap.

Ik heb in dit hoofdstuk laten zien dat vrouwen steeds meer opkomen binnen de gemeenschap in organisaties en groepen, waardoor ze hun stem steeds meer kunnen laten horen en zich niet meer beperken tot het huishouden en hun gezin. De politiek van de gemeente is van grote invloed op veel organisaties, en speelt een machtsspel door financiële steun in ruil voor politieke steun. De gemeente benadeelt op deze manier veel organisaties, doordat zij zich meer bezighouden met politieke spelletjes en macht dan met het welzijn van hun bevolking. Toch is er sprake van organisaties die ondanks de beperkte steun van de gemeente goed werk kunnen doen voor vrouwen in hun gemeenschap.

Hoofdstuk 5 Sociale Relaties

“Als ik later ga trouwen wil ik in mijn huwelijk liefde, begrip en vrijheid, en ik wil al mijn dromen kunnen delen met mijn man. Ik wil dat hij mij respecteert, helpt en beschermt. Hij moet ook gestudeerd hebben, want anders kunnen we elkaar niet begrijpen. Het is belangrijk dat we dezelfde kennis hebben, anders kan ik hem domineren en dat wil ik niet.” Ingrid, 21 jaar, maestra en student

In dit citaat komt naar voren dat Ingrid een zeer duidelijk beeld heeft van wat ze wil. Ze wil een man vinden die in alle aspecten is wat ze zoekt, want voor minder dan dat doet ze het niet. Veel jonge vrouwen die ik gesproken heb, hebben een soortgelijk beeld over hun toekomstige echtgenoot. In paragraaf 5.2 zal ik dit verder uitwerken.

In de voorgaande hoofdstukken heb ik laten zien hoe rollen van vrouwen binnen de gemeenschap in Santiago Atitlán veranderd zijn in de afgelopen decennia. In hoofdstuk 2 heb ik besproken dat vrouwen steeds meer de kans krijgen om te gaan studeren en daarna een goede baan te vinden, en in hoofdstuk 3 ben ik ingegaan op vrouwenorganisaties en hun bijdrage aan het verbeteren van de levenssituatie van vrouwen in het dorp. In dit hoofdstuk zal ik laten zien hoe de veranderingen in genderrollen van invloed zijn op sociale relaties in Santiago Atitlán. Hierbij zal ik bespreken hoe vrouwen in dit dorp denken over verhoudingen en relaties tussen mannen en vrouwen op gemeenschapsniveau, binnen de familie, tijdens de verkeringsperiode en later binnen het huwelijk. Hierbij zal ik laten zien wat er volgens deze vrouwen veranderd is ten opzichte van enkele decennia geleden, en hoe deze veranderingen tot stand zijn gekomen. Ook zal ik ingaan op wat deze vrouwen nog anders willen zien in de toekomst.

5.1 Vrouwen binnen de gemeenschap en de familie

Het straatbeeld van Santiago Atitlán wordt gevormd door jongens, meisjes, mannen en vrouwen van alle leeftijden. Op de markt zie je heel veel vrouwen aan het werk, maar ook enkele mannen, in het parkje hangen zowel jongens als meisjes rond, en op de bankjes tegen het gemeentehuis aan zitten voornamelijk oudere mannen. Je ziet ook veel ouders met kleine kinderen rondlopen, vrouwen die hun kinderen op hun rug gebonden hebben met een gekleurde doek, maar ook veel vaders met een kindje op de arm. Er is veel bedrijvigheid in het dorp en zowel mannen als vrouwen lijken deel te nemen aan het gemeenschapsleven.

Zoals in het vorige hoofdstuk al besproken werd organiseren vrouwen zich steeds vaker en krijgen daardoor ook vaker een leidersrol toebedeeld. Dit heeft een goede invloed op het zelfbeeld van vrouwen, maar ook op het beeld dat mannen van vrouwen hebben, volgens Sarita.³² Mensen zien nu dat vrouwen leiders kunnen zijn, en dat vrouwen iets kunnen bereiken. Catalina zegt hier verder over dat vrouwen, doordat ze nu vaker gestudeerd hebben, ook een betere positie hebben in de gemeenschap. Ze worden meer geaccepteerd en gewaardeerd in organisaties en instituten, en hun kwaliteiten en capaciteiten worden erkend. Volgens Catalina heeft dit mede te maken met het feit dat zij *traje* dragen, traditionele inheemse kleding. Wanneer vrouwen *traje* dragen mogen ze van hun familie meer naar buiten en zich in het publieke leven mengen.³³ Ook Max, een 27-jarige student, bevestigt dat vaders vaak niet willen dat hun dochters Westerse kleding dragen, terwijl ze dit voor hun zonen geen probleem vinden.³⁴ Dit is een erg interessant punt, waar ik helaas niet veel meer over te weten ben gekomen. Ik heb wel opgemerkt dat bijna alle vrouwen, jong en oud, de typische *traje* van Santiago dragen, terwijl veel jongens en jonge mannen westerse kleding dragen.

Vaders bepalen ook op andere gebieden de vrijheid van hun dochters. Sarita vertelt dat meisjes vroeger niet het huis uit mochten van hun vaders, ze moesten thuis blijven en meehelpen. Ze mochten al helemaal niet met jongens een eindje gaan lopen. Tegenwoordig hebben ze meer vrijheid. Sarita zelf is begin twintig en heeft geen relatie maar wel veel vrienden en vriendinnen, en is veel in het dorp te vinden. Vroeger, in haar tienjaren, waren haar ouders strenger en moest ze meer thuis blijven, maar nu ze wat ouder is en haar eigen geld verdient mag ze meer haar eigen keuzes maken.³⁵ De strengheid die met name aan vaders wordt toegewezen door vrouwen komt ook naar voren in het artikel van Kray (2007), waarin zij stelt dat *indigenas* hun lagere sociale status tegenover Ladinos vaak tegenover hun hogere morele status zetten, wat echter met zich meebrengt dat Maya vrouwen vaak strikt in de gaten gehouden worden door vaders en echtgenoten, en zou ook een verklaring kunnen zijn voor de eis van veel vaders dat hun dochters *traje* blijven dragen.

Een probleem dat door alle vrouwen die ik gesproken heb erkend wordt is *machismo*. Ana's omschrijving van *machismo* geeft kort maar krachtig weer hoe deze vrouwen *machismo* zien, als een ideologie die alleen maar draait om '*el hombre, el hombre*'.³⁶ *Machismo* wordt door Elena van Iik'-Luna beschreven als een ideologie die de Spanjaarden

³² Interview Sarita, 12 maart 2010

³³ Interview Catalina, 17 maart 2010

³⁴ Informeel gesprek Max, 25 maart 2010

³⁵ Interview Sarita, 12 maart 2010

³⁶ Interview Ana, 7 april 2010

naar Guatemala gebracht hebben door hun patriarchale systeem. Veel mannen waarderen en zien het werk van vrouwen niet, en denken dat zij superieur zijn. *Machismo* is volgens Elena een probleem van alle leeftijden, de man is de baas in huis, hij bepaalt wat er gebeurt, en zo worden kinderen ook opgevoed.³⁷ In hoofdstuk 2 heb ik laten zien dat *machismo* door auteurs op verschillende manieren gedefinieerd wordt. De nadruk op de autoriteit van de man, die de macht heeft en bepaalt wat er binnen zijn gezin gebeurt, komt vooral in de definitie van Melhuus en Stølen (1996) naar voren. De visie die Ehlers (1991) aanhaalt van de vrouw als evenbeeld van de heilige maagd die de dominantie van de man lijdzaam ondergaat, wordt door de meeste vrouwen uit mijn onderzoek juist niet erkend. Vooral de jonge vrouwen geven aan absoluut niet te wachten op een man die bepaalt wat zij doen. Elena stelt zelfs dat zij vanwege die mannelijke dominantie geen partner heeft. “*Ik kan toch niet in het openbaar strijden voor de rechten van vrouwen, terwijl ik thuis gedomineerd word door mijn man?*”.

Tegenwoordig leren kinderen wel op school over gendergelijkheid, voornamelijk tijdens het vak ‘*Formación Ciudadana*’. Dit vak is onder andere gericht op gelijkheid, respect en omgangsvormen tussen mensen, en heeft volgens de meeste *maestras* een goede invloed op ideeën over gender van de jongere generatie. Debora geeft aan dat er nog altijd wat afstand tussen jongens en meisjes is op school, maar dat veel scholen werken aan meer verbondenheid door hen samen opdrachten te laten maken, gemengde sportmiddagen te organiseren en hen in de aula met elkaar in contact te brengen. Volgens Debora heeft dit een goede invloed en ontstaat er hierdoor een goede relatie tussen jongens en meisjes.³⁸ Catalina, *maestra* in een ruraal gebied en alleenstaande moeder, stelt echter dat de aandacht die scholen er tegenwoordig aan geven erg belangrijk is, maar helaas niet voldoende. Volgens haar is het probleem dat veel huwelijken in rurale gebieden niet goed zijn, de vader slaat de moeder, er is slechte communicatie en veel geweld. “*Een slechte thuissituatie heeft een heel sterke invloed op kinderen, want de eerste educatie vindt thuis plaats, en de tweede op school. Als de situatie thuis slecht is, is het voor de kinderen erg moeilijk te begrijpen hoe ze zich anders moeten gedragen op school en hoe ze de dingen die ze op school leren in de praktijk moeten blijven brengen.*” In de urbane gebieden, waar het educatieniveau hoger is, is de communicatie tussen ouders meestal ook beter volgens Catalina. Door de betere communicatie worden kinderen beter begrepen door hun ouders en wordt er beter nagedacht over de toekomst van hun kinderen.³⁹ Deze uitspraken kunnen weer verbonden worden aan de bevindingen van

³⁷ Interview Elena, 15 april 2010

³⁸ Interview Debora, 23 maart 2010

³⁹ Interview Catalina, 17 maart 2010

Salyers Bull (1998: 24-25) dat educatie een van de belangrijkste factoren is voor de terugval in steun voor het *machismo*, omdat educatie gedragingen en ideeën op het gebied van gender beïnvloedt. Vervolgens trekt ze dit door naar educatie voor vrouwen, door te concluderen dat toegenomen toegang tot educatie voor vrouwen gezien kan worden als een belangrijke stap voor het veranderen van de heersende systemen van genderongelijkheid. Ik wil hier bij opmerken dat de invloed van educatie op gedragingen en ideeën op het gebied van gender ook op mannen van toepassing kan zijn. Zoals Debora en Catalina vertellen, leren jongens op school hoe zij zich horen te gedragen ten opzichte van vrouwen. Er wordt dus gewerkt aan het verbeteren van gendergelijkheid en daarmee het tegengaan van *machismo*, hoewel dit lastig blijft, omdat *machismo* een belangrijk deel uitmaakt van de Latijns-Amerikaanse cultuur.

5.2 Liefde

Tegenwoordig willen jonge vrouwen vaak studeren en pas na hun studie trouwen. De jonge vrouwen die ik gesproken heb willen blijven werken, omdat zij het zonde vinden hun studie te verwaarlozen en alleen maar voor hun huishouden en kinderen te zorgen. Zij zeggen dat ze gestudeerd hebben om een bijdrage aan de maatschappij te leveren, en dit willen ze blijven doen. Daarnaast hebben ze niet voor niets zoveel geld uitgegeven en hard hun best gedaan. Een van de vrouwen, Debora, heeft een vriend die het hier helemaal mee eens is, ze praten samen over hun toekomst, hun ideeën over het huwelijk en het krijgen van kinderen. Voor haar is het belangrijk dat hij hetzelfde denkt als zij. Zij ziet de verkeringsperiode als een periode waarin je elkaar goed moet leren kennen en alles bespreekbaar maken, zodat je later in je huwelijk geen problemen krijgt.⁴⁰ Jeanny, haar zusje en eveneens *maestra*, heeft een vergelijkbare mening. Zij heeft ook een vriend, met wie ze heel veel praat. “*Praten is belangrijk omdat je elkaars karakter en minpunten zo het beste leert kennen, maar ook om erachter te komen wat de ander wel en niet kan waarderen en hoe je allebei je toekomst voor je ziet.*”⁴¹ Het probleem is volgens haar echter dat veel meisjes niet durven te praten, omdat ze zijn opgegroeid met weinig communicatie en geslotenheid. Daardoor zijn de meisjes bang om zich uit te spreken en leren hun vriend niet echt kennen, wat voor problemen in het huwelijk zal zorgen.

In meerdere gesprekken is naar voren gekomen dat sommige meisjes in het dorp al op hun 13^e of 14^e trouwen, een leeftijd waarop ze nog geen besef hebben van de stap die ze

⁴⁰ Interview Debora, 23 maart 2010

⁴¹ Interview Jeanny, 22 april 2010

nemen. Deze meisjes zijn volgens Debora niet goed opgeleid en nemen onverantwoordelijke beslissingen, waar ze later de gevolgen van merken, omdat de meeste relaties stuklopen en er daardoor veel alleenstaande moeders zijn. Debora stelt dat de ouders vaak ook niet goed opgeleid zijn en daarom geen goed voorbeeld aan hun dochters kunnen geven. Zulke meisjes slagen vaak niet in hun huwelijk en worden uiteindelijk alleenstaande moeders. De moeder van Ingrid is bijvoorbeeld een alleenstaande moeder, want zij werd op haar 14^e door haar moeder overgehaald te trouwen met een rijke jongen uit het dorp. Zij wilde eigenlijk niet, maar door haar jonge leeftijd was ze beïnvloedbaar en deed het uiteindelijk toch, maar na twee jaar scheidden ze weer. Ze heeft nooit meer een andere man gehad en hard moeten werken om haar twee dochters goed op te voeden. Toch heeft ze ervoor weten te zorgen dat haar dochters konden studeren, mede dankzij de alimentatie van hun vader. Ingrid heeft veel respect voor haar moeder, maar weet wel zeker dat zij zoiets nooit zou doen. *“Ik wil een man die bij me past, iemand die goed nadenkt en die ik heel goed ken voordat ik met hem ga trouwen. Ik wil vrijheid, liefde en begrip, en alles met hem kunnen delen.”*⁴² Ingrid wil, net als de andere jonge meiden die ik gesproken heb, gerespecteerd worden en vrijgelaten worden om haar dromen te verwezenlijken. In haar verhaal en dat van Jeanny en Debora komt sterk naar voren dat deze jonge vrouwen goed hebben nagedacht over wat ze zoeken in een man en zich niet laten domineren of beperken in hun vrijheid. Ze stellen hoge eisen, wat ook terugkomt in het onderzoek van Ehlers (1991: 13). Zij constateert dat opgeleide meisjes steeds meer voor hun rechten opkomen en kieskeurig zijn over de kwaliteiten die ze zoeken in hun toekomstige echtgenoten. Dit komt doordat zij minder afhankelijk zijn van hun familie, omdat ze een goede baan hebben en hun eigen geld verdienen. Ehlers' bevindingen zijn dus ook van toepassing op de ideeën en gedragingen van jonge vrouwen in Santiago Atitlán.

Een vorm van *machismo* die wel nog veel voorkomt bij jongeren en van invloed is op relaties is ontrouw. Volgens de jongere vrouwen houden veel jongens er meerdere vriendinnen tegelijk op na. Ze zeggen mooie dingen tegen hun vriendinnetje om haar helemaal in te palmen, maar doen dit ook tegen hun andere meisjes. Deze jongens liegen volgens de vrouwen die ik gesproken heb heel veel, waardoor veel meisjes het moeilijk hebben. De cultuur is hier eigenlijk dat je met z'n tweeën hoort te zijn en geen andere relatie hoort te hebben, maar tegenwoordig is dit vaak nogal anders. *“Sommige jongens willen alleen maar een relatie voor de seks, maar dat willen meisjes juist niet! Een jongen moet een meisje respecteren, en als hij haar vriend wil zijn moet hij zulke dingen echt niet van haar*

⁴² Interview Ingrid, 13 april 2010

verwachten” zegt Sarita.⁴³ Een ongeplande zwangerschap zou volgens haar namelijk veel problemen met hun ouders en in het dorp veroorzaken. Relaties tussen jongeren zijn om die reden vaak erg lastig, en daarom passen veel meiden goed op met wie ze een relatie willen beginnen en zijn ze erg op hun hoede. Dit sluit weer aan bij de definiëring van *machismo* door Sanabria (2007: 152-153), die stelt dat de ideale masculiene man het toppunt van heteroseksualiteit en viriliteit is, met een natuurlijke en oncontroleerbare seksuele drift. Deze viriliteit kan hij volgens Sanabria aantonen door het aangaan van buitenechtelijke relaties en het verwekken van buitenechtelijke kinderen. In de verhalen van de jonge vrouwen komt inderdaad naar voren dat jongens het heel normaal vinden om meerdere relaties tegelijkertijd te hebben en vaak op seks belust zijn. In dit opzicht sluit de beeldvorming over jonge mannen aan bij de *machismo* theorie.

Vroeger waren mannen vaak de baas in de relatie en pasten vrouwen zich aan naar hun wensen, maar tegenwoordig zijn relaties vaak gelijkwaardiger. Vrouwen willen gerespecteerd worden door hun man en vrijgelaten worden in hun keuzes. Ze willen kunnen praten met hun man over belangrijke zaken en gehoord worden. Omdat mensen nu later trouwen en beter nadenken voordat ze een dergelijke stap nemen, zijn huwelijken volgens veel vrouwen uit mijn onderzoek nu vaak beter en bestaat er meer begrip en communicatie tussen echtgenoten. Volgens Chonita is de communicatie tussen partners nu beter, omdat vrouwen vaak meer opleiding genoten hebben en daardoor hun eigen ideeën beter kunnen uitdrukken.⁴⁴ Schooldirectrice Isabel stelt echter wel dat vrouwen veel harder en meer werken dan mannen, omdat zij behalve hun buitenshuis werk ook nog het werk in huis moeten doen. Sommige mannen helpen hun vrouwen hier wel bij, maar veel mannen zijn nog *machista* en doen dit niet. Volgens haar hangt dit weer af van de opleiding van de man, wanneer een man gestudeerd heeft verandert zijn mentaliteit en is hij meer bereid te helpen in het huishouden.⁴⁵ Dit sluit aan bij Ehlers (1991: 4), die stelt dat vrouwen tegenwoordig vaak twee banen hebben, omdat ze zowel buitenshuis werken als thuis voor hun kinderen en het huishouden moeten zorgen. De toegenomen arbeidsparticipatie gaat dus vaak niet samen met afgenomen huishoudelijke verantwoordelijkheden, maar de baan komt hier nog eens bovenop. Dit komt bijvoorbeeld naar voren in het gesprek met Graciela, die *maestra* is en moeder van zes kinderen. Zij vertelt dat haar man veel op reis is voor zijn werk, waardoor de zorg voor de

⁴³ Interview Sarita, 12 april 2010

⁴⁴ Interview Chonita, 19 april 2010

⁴⁵ Interview Isabel, 24 maart 2010

kinderen en het huishouden voornamelijk haar taken zijn.⁴⁶ Zij moet haar baan dus combineren met deze taken binnenshuis, waardoor ze weinig tijd overhoudt voor andere activiteiten.

Uit deze informatie kan geconcludeerd worden dat vrouwen tegenwoordig zelfbewuster zijn en een duidelijk idee hebben van hoe zij hun leven willen inrichten. Hoewel uitingen van *machismo* zoals ontrouw en mannelijke dominantie nog altijd veel voorkomen in Santiago Atitlán zijn relaties tegenwoordig gelijkwaardiger dan deze vroeger waren, mede door de verhoogde kennis van vrouwen en verminderde economische afhankelijkheid. Veel jonge vrouwen maken bewuste keuzes op partnergebied en dankzij de aandacht die tegenwoordig op school besteed wordt aan gendergelijkheid verwacht men dat de verhoudingen tussen mannen en vrouwen in de toekomst steeds gelijkwaardiger zullen worden.

⁴⁶ Interview Graciela, 8 maart 2010

Conclusie

Zoals ik in mijn inleiding al aangaf heb ik in mijn onderzoek geprobeerd inzicht te krijgen in lokale veranderingen in genderverhoudingen met betrekking tot toegang tot de publieke sfeer voor vrouwen en de vergroting van kennis en bewustwording van vrouwen. In mijn onderzoek heb ik de toegang tot de publieke sfeer toegespitst op buitenshuis werk, educatie en organisaties voor Maya vrouwen. De lokale veranderingen in genderverhoudingen heb ik bekeken op gemeenschapsniveau, binnen de familie en in partnerrelaties. Dit heb ik onderzocht aan de hand van de onderzoeksvraag ‘Wat is de invloed van educatie, werk en organisatie op veranderende genderverhoudingen in Santiago Atitlán?’.

Uit mijn onderzoek is duidelijk naar voren gekomen dat educatie door veel mensen uit Santiago erg belangrijk gevonden wordt. Van alle mensen van dertig jaar of jonger is de meerderheid enkele jaren naar school geweest, waardoor bijna iedereen in deze leeftijdsgroep kan lezen en schrijven. Hier is een duidelijk verschil zichtbaar met de mensen van dertig jaar of ouder, want in deze leeftijdsgroep bevinden zich veel mensen die analfabeet zijn. De grootste analfabetismepercentages komen voor bij de mensen die in de rurale gebieden rondom het dorp wonen, omdat toegang tot educatie voor deze mensen vroeger moeilijk was vanwege een gebrek aan scholen in deze gebieden. Het opleidingsniveau van mensen in de leeftijdsgroep van dertig jaar en ouder is over het algemeen ook lager, doordat men vroeger minder het belang van educatie inzag. Educatie werd vaak gezien als verspilde tijd en er werd niet ingezien dat educatie op de langere termijn meer voordelen had. Zeker voor meisjes werd educatie als minder belangrijk geacht, omdat zij na hun huwelijk toch thuis zouden blijven. Mannen waren kostwinners en voor hen was het iets belangrijker om te studeren. Dit hangt samen met het patriarchale model waarover Chant (2002: 549) spreekt, waardoor familiepatronen in het grootste gedeelte van de twintigste eeuw gedomineerd werden.

Het inzicht in het belang van educatie is in de laatste decennia steeds meer toegenomen, waardoor de meeste ouders van nu hun kinderen, zowel zonen als dochters, naar school laten gaan. Er zijn echter nog steeds mensen die het belang van educatie niet inzien en hun kinderen liever laten werken. Ook is het percentage studenten dat een vervolgopleiding doet nog niet erg hoog, en dit heeft met name te maken met armoede. Hoewel tegenwoordig bijna alle ouders hun kinderen naar *primaria* laten gaan, hebben nog veel gezinnen een laag inkomen, waardoor een vervolgopleiding betalen soms lastig is. Toch krijgen steeds meer jongeren de kans om verder te studeren, dankzij de oprichting van beroepsopleidingen in het

dorp zelf. De participatie van mannen en vrouwen is in deze opleidingen ongeveer gelijk, wat betekent dat er steeds meer jonge vrouwen verder studeren. Deze vrouwen willen zich na hun opleiding op werkgebied vaak ook ontplooiën en kiezen ervoor om na hun beroepsopleiding een baan in deze richting te zoeken.

Op het gebied van organisaties zijn vrouwen ook steeds actiever geworden. Veel vrouwen zijn aangesloten bij een organisatie of vrouwengroep, waar zij hun stem kunnen laten horen en zich niet meer alleen beperken tot hun familie en huishouden. Helaas is het politieke machtsspel dat door de gemeente gespeeld wordt erg van invloed op het succes van veel organisaties. De gemeente geeft alleen financiële steun in ruil voor politieke steun, waardoor vrouwenorganisaties die financieel gesteund worden door de gemeente vaak zelf weinig te zeggen hebben over hun beleid, en organisaties die zelf willen bepalen wat er gebeurt geen financiële steun krijgen. Toch lukt het veel organisaties ondanks deze moeilijkheden goed werk te verrichten voor de vrouwen in de gemeenschap en hun families.

Vrouwen begeven zich dus steeds vaker in de publieke sfeer, en leveren een bijdrage aan de gemeenschap waarin zij wonen. De dichotomie tussen privé en publiek domein die van oudsher vaak in Westerse discoursen naar voren komt en een onderscheid maakt tussen een vrouwelijk en mannelijk domein, blijkt dus achterhaald te zijn. Zoals ik al eerder heb aangetoond aan de hand van Spike Peterson (2000), wordt tegenwoordig steeds duidelijker dat deze dichotomie niet meer bestaat, omdat vrouwen zich zowel in het publieke als het privédomein bewegen, en de grens tussen deze twee domeinen niet meer zo scherp is. Men kan niet meer vasthouden aan deze theorie, omdat vrouwen tegenwoordig zowel binnen het publieke als het privédomein een plek hebben, en deze grenzen dan ook vervagen. Er is een duidelijke vervlechting tussen privé en publiek, waarbij beide sferen met elkaar in verbinding staan en elkaar beïnvloeden.

Er zijn vele redenen waarom vrouwen educatie, werk en organisaties belangrijk vinden voor hun eigen ontwikkeling en welvaart. Op basis van mijn onderzoeksresultaten kan ik concluderen dat de belangrijkste redenen allemaal te maken hebben met *agency* en *empowerment*. Deze concepten heb ik uitgelegd als het vermogen tot zelf handelen om hun eigen belang na te streven (Kottak 2006: 51), en het ondernemen van actie om radicale veranderingen in bestaande structuren te bewerkstelligen (Deere en León 2001: 23). *Agency* is nodig om *empowerment* te bereiken, en dit is waar het om draait bij educatie, werk en organisatie. Op school vergaren vrouwen kennis en ontwikkelen capaciteiten. Deze kennis en capaciteiten kunnen ze vervolgens inzetten om hun eigen positie te verbeteren. Door een goede baan te vinden kunnen vrouwen hun eigen geld verdienen en zijn ze minder afhankelijk

van hun man. Ze krijgen daardoor meer zeggenschap over hun leven en een gelijkwaardigere relatie met hun echtgenoot. In organisaties wordt daarnaast ook gewerkt aan de verbetering van de positie van vrouwen. Organisaties zetten mensen aan om verantwoordelijkheid te nemen voor hun eigen leven en motiveren mensen om op te komen voor hun eigen waarden (Ganz 2002: 16-17). In organisaties leren vrouwen dus hun *agency* te benutten en te werken aan hun *empowerment*. Door zich te verenigen kunnen vrouwen dus collectief opkomen voor hun rechten en werken aan een betere levenssituatie.

De toegenomen toegang van vrouwen tot educatie, werk en organisaties in Santiago Atitlán is van invloed op genderverhoudingen binnen het dorp. Vrouwen krijgen steeds meer toegang tot de gemeenschap, en kunnen een publieke rol op zich nemen. Ze hebben meer vrijheid van hun ouders en echtgenoten dan voorheen en hebben meer mogelijkheden om zichzelf te ontplooiën. Daar komt vervolgens bij dat vrouwen deze mogelijkheden ook meer aangrijpen en strijdbaarder zijn dan voorheen. Op scholen wordt aandacht besteed aan gendergelijkheid en leren kinderen dat mannen en vrouwen gelijkwaardig zijn en op dezelfde manier behandeld dienen te worden. Dit draagt bij aan een verbetering van genderverhoudingen in de jongere generatie.

Machismo is wel nog steeds een veelvoorkomend fenomeen in Santiago. *Machismo* wordt door Sanabria gedefinieerd als idealen en praktijken die de mannelijke identiteit en mannelijkheid bepalen, en mannelijke interacties met vrouwen en andere mannen structureren (2007: 152-153). Deze mannelijke identiteit wordt onder andere gekoppeld aan kracht en autoriteit, wat terug te zien is in de instelling van veel mannen in Santiago. Mannen denken vaak dat zij de baas zijn over hun gezin en dat hun vrouw moet doen wat zij willen. Dit wordt door veel vrouwen gezien als een gebrek aan kennis, dat door scholing zou kunnen verdwijnen. Volgens deze vrouwen zijn mannen die meer studie gehad hebben minder *machista* en hebben meer respect voor vrouwen. Dit is echter niet het geval bij de vele jonge mannen die ontrouw zijn aan hun vriendin. Ontrouw wordt ook gezien als een aspect van *machismo*, en komt ook nog erg veel voor in de jongere generatie. *Machismo* is een ideologie die deel uitmaakt van de cultuur in Latijns-Amerika en is daarom, zelfs door middel van educatie, moeilijk te veranderen.

Veel jonge vrouwen willen tegenwoordig eerst hun studie afmaken en daarna pas trouwen. Ze willen dan ook trouwen met iemand die echt bij hen past, hen respecteert en vrij laat. Ze stellen steeds hogere eisen aan hun echtgenoot, omdat ze meer mogelijkheden hebben om zichzelf te onderhouden en dus niet afhankelijk hoeven te zijn van hun ouders of echtgenoot. Dit sluit aan bij de onderzoeksresultaten van Ehlers (1991: 13) over jonge

opgeleide vrouwen die economisch onafhankelijker zijn dan voorheen en daardoor kieskeuriger zijn bij het zoeken van een partner. Doordat vrouwen steeds vaker opgeleid zijn en daardoor beter kunnen communiceren, zijn hun relaties vaak gelijkwaardiger dan die van hun ouders.

Ik heb in deze scriptie laten zien dat er veranderingen hebben plaatsgevonden in de levens van Maya vrouwen in Santiago Atitlán. Hun toegang tot de publieke sfeer, dat in mijn onderzoek toegespitst is op educatie, werk en organisaties, is vergroot en vrouwen participeren hierdoor meer in de gemeenschap. De verhoogde kennis en verminderde economische afhankelijkheid van vrouwen dragen bij aan meer gelijkwaardige verhoudingen tussen mannen en vrouwen op verschillende niveaus. Er is echter een spanningsveld tussen de kennis die men op school opdoet over gendergelijkheid en het werk dat vrouwen in organisaties doen om hun positie te verbeteren, en de traditionele patriarchale familiemodellen en *machismo*. Aan de ene kant werken vrouwen aan hun gelijkheid en krijgen zij meer vrijheden en kansen, maar aan de andere kant worden traditionele ideeën die deel zijn van de cultuur door sommige mensen in stand gehouden en blijven vrouwen een ondergeschikte positie tegenover mannen bekleden. Ondanks de aandacht op scholen voor gendergelijkheid blijft het moeilijk om deze traditionele ideeën te veranderen, waardoor onder andere *machismo* voorlopig een belemmering zal blijven in de strijd voor gelijkheid van vrouwen. Jonge vrouwen zijn vaak erg zelfbewust en weten duidelijk wat zij willen. Deze vrouwen zullen in de toekomst moeten opkomen voor hun rechten om zo samen met hun mannen het goede voorbeeld te geven aan de volgende generaties, zodat de verhoudingen tussen mannen en vrouwen in Santiago Atitlán langzaamaan steeds gelijkwaardiger kunnen worden en er gewerkt kan worden aan steeds meer waardering en participatie van vrouwen.

Vanuit deze empirische bevindingen kan ik stellen dat het theoretische debat dat ik weergegeven heb in hoofdstuk 1 en 2 grotendeels overeenkomt met de situatie in Santiago Atitlán. Mijn onderzoek kan daarom als illustratie dienen van het huidige debat, waarin *agency* en *empowerment* van vrouwen leiden tot gedestabiliseerde genderverhoudingen en een uitdaging vormen voor de traditionele genderpatronen die van oudsher deel uitmaken van de Latijns-Amerikaanse cultuur.

Bibliografie

Brinton Lykes, M.

- 1999 'Telling stories – rethreading lives: community education, women's development and social change among the Maya Ixil' *International Journal of Leadership in Education: Theory and Practice* 2, 3, 207-227.

Brouns, Margo en Verloo, Marieke

- 1995 'Kernconcepten en debatten' in Margo Brouns, Mieke Verloo, Marianne Grunell (red.) *Vrouwenstudies in de jaren negentig. Een kennismaking vanuit verschillende disciplines*, Bussum, Coutinho, pp. 29-51

Buikema, Rosemarie en Van der Tuin, Iris

- 2007 'Gender in Media, Kunst en Cultuur' Bussum: Coutinho.

Carter, M.W.

- 2004 'Gender and Community Context: An Analysis of Husbands' Household Authority in Rural Guatemala' *Sociological Forum* 19, 4, 633-652.

Chant, Sylvia

- 2002 'Researching Gender, Families and Households in Latin-America: from the 20th into the 21st Century' *Bulletin of Latin American Research* 21, 4, 545-575.

Cutz, J.; Chandler, P.

- 2000 'Emic-Etic Conflicts as Explanation of Nonparticipation in Adult Education Among the Maya of Western Guatemala' *Adult Education Quarterly* 51, 1, 64-75.

Deere, Carmen Diana; Leão, Magdalena

- 2001 'Empowering Women: land and property rights in Latin America' Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

Ehlers, Tracy Bachrach

- 1991 'Debunking marianismo: economic vulnerability and survival strategies among Guatemalan wives' *Ethnology* 30, 1, 1-14.

Facultad de humanidades San Carlos

2008 'Diagnostico Atitlan' San Carlos: Universidad de San Carlos.

Fischer, Edward F.; Hendrickson, Carol

2003 'Tecpán Guatemala. A Modern Maya Town in Global and Local Context' Colorado: Westview Press.

Ganz, Marshall

2002 'What is organizing?' *Social Policy* 33, 1, 16-18.

Hardin, Michael

2002 'Altering Masculinities: the Spanish Conquest and the Evolution of the Latin American Machismo' *International Journal of Gender and Sexuality Studies* 7, 1, 1-22.

Inglis, T.

1997 'Empowerment and Emancipation' *Adult Education Quarterly*, 48, 1, 3-17.

Juárez, Ana María

1999 'Four Generations of Maya Marriages. What's love got to do with it?' *Frontiers* 12, 2, 131-153.

Kottak, Conrad Phillip

2006 'Cultural Anthropology' New York: McGraw-Hill.

Kray, Christine A.

2007 'Women as border in the shadow of Cancún' *Anthropology Today* 23, 4, 17-21

Lloyd, Marion

2004 'Guatemala's Long Persecuted Majority Gets a College of Its Own' *Chronicle of Higher Education* 50, 43, 33-35

Melhuus, Marit; Stølen, Kristi Anne

1996 'Machos, mistresses, madonnas: contesting the power of Latin American gender imagery' London: Verso.

Moletsane, Relebohile

2004 'Gender Equality in Education in the context of the Millennium Development Goals: Challenges and Opportunities for Women' *Convergence*, 38, 3, 59-68.

Salyers Bull, Sheana

1998 'Machismo/Marianismo Attitudes, Employment, Education, and Sexual Behavior Among Women in Ecuador and the Dominican Republic' *Journal of Gender, Culture, and Health* 3, 1, 1-27.

Sanabria, Harry

2007 'The Anthropology of Latin America and the Caribbean' Boston: Pearson Education.

Spike Peterson, V.

2000 'Rereading Public and Private: The dichotomy that is not one' *Sais Review* 20, 2, 11-29.

Stromquist, Nelly P.; Fischman, Gustavo E.

2008 'Introduction – From denouncing gender inequities to undoing gender in education: practices and programmes toward change in the social relations of gender' *International Review of Education* 55, 463-382.

Wekker, Gloria

2001 'Een hoogvlakte met koude winden. De geschiedenis van het gender- en etniciteitsdenken in Nederland' In: Botman, M., N. Jouwe en G. Wekker, *Caleidoscopische visies; Zwarte, migranten- en vluchtelingen vrouwenbeweging in Nederland*. Amsterdam: KIT, 2001: 25-49.

Wray, Sharon

2004 'What constitutes agency and empowerment for women in later life?' *Sociological Review* 52, 1, 22-38.

Bijlage 1 Reflectie verslag

Mijn eerste antropologische onderzoek was voor mij een bijzondere en onvergetelijke ervaring. Na drie jaar lang lezen over beroemde antropologen en hun onderzoeken moest ik ‘opeens’ zelf aan de slag. Ik had hiervoor nog nooit een verre reis gemaakt en voor mij was dan ook alles nieuw en spannend. Desondanks had ik nauwelijks moeite met de omschakeling van mijn leven in Nederland naar het leven in Santiago Atitlán. De eerste dag was gezien de staat waarin ons huis verkeerde wel enigszins schrikken, maar daarna hebben Lisa, met wie ik samenwoonde, en ik heel snel ervoor gezorgd dat dit huis toch als een thuis ging voelen. Het mooiste aan het onderzoek doen vond ik dat we echt deelnamen aan het dagelijks leven dat de mensen daar leiden. *Being there*, waar we in de colleges voorafgaande aan het onderzoek veel over hadden gehoord, bleek inderdaad echt heel belangrijk te zijn om een goed onderzoek te doen en echt in contact te komen met mensen. We deden onze boodschappen ook op de lokale markt en brachten we onze vrije tijd door in de buitenlucht. We maakten daardoor al snel lokale vrienden, die ons veel leerden en bijdroegen aan ons thuisgevoel in Santiago.

Een begin maken met het onderzoek vond ik erg lastig, omdat ik niet echt duidelijke aanknopingspunten had van waaruit ik mijn onderzoek kon doen, dus ik moest echt zelf op zoek gaan naar de juiste mensen. Omdat Lisa en ik geen gastfamilie hadden met wie we contact hadden, hadden we dus ook geen eerste aanspreekpunt. Dit maakte de eerste week wel moeilijk, maar toen ik uiteindelijk de moed had verzameld om gewoon bij de gemeente en een school naar binnen te stappen, begon het contactleggen een beetje op gang te komen. Een ander punt dat ik lastig vond was om een band op te bouwen met mijn informanten. Mensen in Santiago staan er volgens onze lokale vrienden om bekend dat ze erg gesloten zijn, en dit merkte ik ook tijdens mijn onderzoek. De vrouwen die ik sprak waren vaak behoorlijk kort in hun antwoorden en ik leek niet echt meer dan oppervlakkige antwoorden te verkrijgen. Ik merkte echter dat dit met jongere vrouwen anders was, zij waren vaak een stuk opener en meer bereid om uitgebreid en met persoonlijke verhalen in te gaan op mijn vragen. Daarnaast moest ik ook zelf mijn draai nog vinden als onderzoeker en interviewer. Toen ik die wat meer gevonden had, merkte ik vanzelf dat de interviews ook beter gingen en ik betere vragen leerde te stellen, waardoor ik ook uitgebreidere antwoorden kreeg.

Mijn rol als onderzoeker is altijd erg duidelijk geweest, ik heb iedereen met wie ik sprak uitgelegd wie ik was en wat ik kwam doen, dus daar is nooit verwarring over geweest. Ik heb ook geen moeite gehad om niet emotioneel betrokken te raken bij mensen, omdat ik met de

meeste vrouwen alleen omwille van mijn onderzoek contact had en dus niet zo'n persoonlijke band opbouwde dat de balans tussen professionele afstand en persoonlijke betrokkenheid verstoord werd. Wel was ik persoonlijk erg onder de indruk van de organisatie Iik'-Luna. Ik heb nu dan ook nog steeds contact met de voorzitter en ben vast van plan volgend jaar, wanneer ik een aantal maanden ga reizen in onder andere Mexico en Guatemala, langs te gaan om te kijken hoe het gaat en of ik hen een aantal weken kan ondersteunen in hun werkzaamheden.

Tijdens mijn onderzoek had ik het gevoel dat ik goed voorbereid het veld in was gegaan, maar dat het onmogelijk is om je écht voor te bereiden op onderzoek doen. Hoeveel je er ook over leest of hoort, het is naar mijn idee onmogelijk om helemaal te begrijpen hoe het is en hoe het voelt om onderzoek te doen, omdat je zo intensief bezig bent met relevante contacten voor je onderzoek, het leren kennen van je onderzoeksplek en tegelijkertijd het opbouwen van sociale contacten en vriendschappen, dat het een heel persoonlijke en unieke ervaring wordt.

In een volgend onderzoek zou ik willen proberen een minder afwachtende houding aan te nemen maar vaker die drempel over te gaan, ongeacht hoe eng of spannend dat misschien is. Door mijn aarzeling in de eerste weken heb ik soms het idee dat ik misschien nog wel veel meer had kunnen 'ontdekken' dan ik nu gedaan heb. Ik ben dan ook erg blij deze eerste onderzoekservaring al in mijn bachelor opgedaan te hebben, zodat ik in mijn master nog beter voorbereid het veld in kan gaan.

Ik samen met Iik'-Luna leden aan het werk op hun koffieveld

Bijlage 2 Samenvatting in Spaans

Mi tesis trata del acceso de mujeres indígenas al ámbito público y la influencia de este acceso a las relaciones entre mujeres y hombres. En esta tesis el acceso al ámbito público concierne a la educación, el trabajo y las organizaciones.

Grandes cambios sociales y económicos ejercen influencia sobre las relaciones entre los géneros. Empoderamiento (empowerment) y agencia (agency) son temas muy importantes para mujeres para cambiar su vida y mejorar su posición como mujeres. Agencia es la capacidad para formar y cambiar sus identidades culturales (Kottak 2006: 51). Cuando mujeres usan su agencia, pueden realizar su empoderamiento. Empoderamiento es el cambio radical de los procesos y estructuras que reproducen la posición subordinada de mujeres como una categoría (Deere en León 2001:23). Para realizar este cambio, mujeres tienen que tomar conciencia de su agencia y aprovecharla. Medios para estimular la agencia y empoderamiento son educación, trabajo y organizaciones. Mujeres pueden desarrollarse por educación y su concienciación crece cuando estudian. Por eso son más independientes de sus esposos (Carter 2004: 646). Cuando mujeres tienen trabajo pagado, son más independientes económicos también, y tener más poder en el hogar (Chant 2002: 549-550). Finalmente, las líderes de organizaciones pueden estimular mujeres para perseguir colectivamente sus propios objetivos.

Muchos científicos dicen que en Latinoamérica 'el poder' es algo masculino que mujeres no tienen. Hombres son activos y mujeres son pasivas. Machismo es un fenómeno muy importante, porque es una masculinidad estereotípica que está relacionado con heterosexualidad muy abierta y activa, coraje y agresividad. Además la unión entre hombres es característica de machismo (Hardin 2002). El modelo familiar típico de Latinoamérica es un modelo patriarcal. En este modelo hombres son los sostenedores de la familia y mujeres cuidan la casa y la familia. Ellas no tienen su propio dinero y por eso son dependientes de su esposo. Este modelo fue la visión dominante en la mayor parte del siglo veinteavo, pero hoy por hoy no es posible mantener este modelo, porque actualmente las mujeres trabajan fuera de la casa también (Chant 2002: 549). Por eso mujeres son parte del ámbito público también y los papeles de mujeres y hombres tradicionales ya no están fijos. La educación tiene parte en este cambio de los papeles tradicionales también, porque en las escuelas mujeres y hombres aprenden de los derechos iguales de hombres y mujeres y de la igualdad de géneros.

Hice la investigación en un pueblo del lago de Atitlán, que se llama Santiago Atitlán. La mayoría de la población es indígena y muchas familias en el pueblo sufren de la pobreza. En Santiago Atitlán hay muchas escuelas y muchas organizaciones de mujeres. Por eso este pueblo fue un buen lugar para mi investigación. Viví aquí por dos meses y tuve muchas entrevistas con mujeres y hablé con diferentes personas en el pueblo. También fui a unas escuelas y asistí en actividades de una organización, Iik'-Luna, que fue interesante para mi investigación.

Mi tesis muestra que las vidas de mujeres indígenas en Santiago Atitlán han cambiado en diferentes maneras. Mujeres pueden estudiar más que antes y pueden trabajar después de sus estudios. Antes los padres pensaban que educación no es importante para mujeres, pero hoy por hoy los padres entienden la importancia de educación para hombres y mujeres. Por eso mujeres tienen más oportunidades para ir a la escuela y obtienen más conocimiento del mundo y su posición en este mundo. Ellas aprenden de sus derechos y sus capacidades y por eso aprenden como pueden utilizar su agencia y realizar su empoderamiento. También mujeres pueden trabajar más que antes, por ejemplo como maestra. Estas mujeres ganan su propio dinero y por eso son más independientes de sus padres o esposos. Este cambio en el acceso al ambiente público significa un cambio muy grande en la participación de mujeres en la comunidad de Santiago. Las relaciones entre mujeres y hombres son más iguales que antes en diferentes niveles sociales. Pero la situación es complicada, porque las ideas tradicionales sobre los papeles de mujeres y hombres y el machismo son parte de la cultura Latinoamericana y por eso es difícil cambiarlos. Mujeres jóvenes que estudiaron tienen que defender sus derechos y servir de ejemplo para las próximas generaciones. De esta manera mujeres pueden mejorar su posición como mujer poco a poco por medio de sus capacidades y oportunidades que obtuvieron por la educación, el trabajo y las organizaciones. No pueden realizar este cambio en su posición muy rápido, pero las mujeres de mi investigación creen que si es posible y por eso quieren luchar por un cambio de su situación.